

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до самостійної роботи
для студентів напряму підготовки
6.030507 «Маркетинг»
денної форми навчання

Обговорено і рекомендовано на
засіданні кафедри соціальної
економіки та ринкових
відносин
Протокол № 10 від 15.05.2014 р.

Політекономія. Методичні вказівки до самостійної роботи для студентів
напряму підготовки 6.030507 «Маркетинг» денної форми навчання / Укл.:
Хоменко І.О., Жидок В.В., Царик І.М., Бабаченко Л.В. – Чернігів: ЧНТУ, 2014.
– 68 с.

Укладачі: Хоменко Інна Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент
Жидок Вікторія Вікторівна, кандидат економічних наук
Царик Ірина Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент
Бабаченко Лариса Валентинівна, асистент

Відповідальний за випуск: Жидок Вікторія Вікторівна, завідувач кафедри
соціальної економіки та ринкових відносин,
кандидат економічних наук

Рецензент: Ільчук Валерій Петрович, доктор економічних наук, професор
кафедри фінансів Чернігівського національного технологічного
університету

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1 ТЕМАТИКА ЗАНЯТЬ	5
1.1 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ	5
1.2 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	26
1.3 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАКРО- ТА МЕГАЕКОНОМІКИ	43
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	65
Додаток А - ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ(ЗАЛІКУ)	67

ПЕРЕДМОВА

Методика викладання дисципліни “Основи економічної теорії” вимагає розробки єдиного підходу до ознайомлення студентів з кожною темою дисципліни. Для цього заздалегідь передбачається, які питання (перш за все, принципи) необхідно висвітлити в лекціях, а які доцільно винести для обговорення на практичних заняттях(семінарах).

Методика організації навчального процесу вважає корисним використовувати на семінарах модульно-рейтинговий контроль економічних знань, тобто після закінчення вивчення конкретної теми. Здійснюється він шляхом проведення тестування чи опитування студентів.

Крім того, студентам пропонується перелік тем рефератів і комплекс контрольних запитань та завдань для самостійної роботи.

Підготовка рефератів передбачає різні форми роботи з конспектом лекцій, підручниками, посібниками та додатковими літературними джерелами.

Результати такої самостійної роботи студентів оцінюються окремо і враховуються на екзамені.

Підготовка рефератів включає три стадії:

- 1) збирання необхідних матеріалів;
- 2) обробка та написання тексту;
- 3) виступ на семінарі з відповідями на запитання слухачів-студентів.

Самостійна робота студентів над курсом “Основи економічної теорії” є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Перелік нових категорій і понять, як і контрольних запитань-завдань, допомагає студентам оптимально організувати самостійну роботу по вивченню економічної теорії.

Студент допускається до семестрового контролю, якщо він виконав усі види робіт, передбачені навчальним планом на семестр. При цьому необхідно підкреслити, що відвідування усіх видів навчальних занять (крім консультацій) є обов'язковим для студентів.

Екзамен з економічної теорії студенти складають у період екзаменаційної сесії згідно з розкладом. Порядок і методика його проведення визначаються на засіданні кафедри.

1 ТЕМАТИКА ЗАНЯТЬ

1.1 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

1.1.1 Предмет та логіка курсу «Основи економічної теорії»

Питання до вивчення

1. Виникнення та розвиток економічної теорії. Предмет економічної теорії.
2. Методи вивчення дисципліни.
3. Економічні закони і категорії.
4. Функції економічної теорії.

Вивчаючи тему, треба звернути увагу на те, що економічна теорія поряд із правознавством, історією, соціологією та іншими науками належить до системи суспільних наук, кожна з яких виокремлює з багатогранної сукупності суспільних відносин їх відповідні вид чи групу, котрим властиві певні закономірності. Економічна теорія вивчає такі суспільні відносини і закони, які належать до базових у житті суспільства, оскільки вони є складовою суспільного виробництва. Саме у процесі виробництва виготовляються різноманітні матеріали та послуги з метою задоволення різноманітних потреб людей, створення найкращих матеріальних і суспільно-економічних умов для людського життя.

Досліджуючи предмет, економічна теорія робить відповідні висновки, узагальнення, класифікації тощо. У результаті цього формується великий понятійний апарат. Серед системи понять важливе значення мають такі: економічна категорія, економічний закон, економічний принцип.

Звертаємо увагу студентів на те, що економічні закони є предметом економічної теорії. При цьому студентам рекомендуємо уважно розібратися з класифікацією економічних законів на групи.

Вивчаючи об'єкт свого дослідження, економічна теорія стикається з проблемою обмеженості виробничих ресурсів та раціонального їх використання для найповнішого задоволення потреб людей. Пізнаючи закони, які управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням благ на будь-якому етапі суспільного розвитку, економічна теорія теоретично обґрунтовує, як люди і суспільство мають здійснювати кінцевий вибір рідкісних ресурсів, як найкраще виробляти різні блага, розподіляти і обмінювати їх.

Як будь-яка інша теоретична наука, економічна теорія використовує систему методів пізнання. Під методом пізнання розуміють спосіб, шлях дослідження предмета науки. Звертаємо увагу на те, що для пізнання предмета економічної теорії використовуються загальні та специфічні методи. Серед загальних методів пізнання чільне місце у вітчизняній економічній теорії належить діалектичному, структурно-функціональному та емпіричному методам. Під час дослідження розвитку виробничих відносин, перш за все відносин власності, застосовується формаційний метод пізнання. Останній дає змогу розкрити соціально-економічний зміст капіталістичного, соціалістичного та інших суспільств.

Поряд із загальними використовуються спеціальні (конкретні) методи пізнання. До них належать: метод наукової абстракції, індукція і дедукція, принципи єдності логічного та історичного, аналіз і синтез, статистичні спостереження, моделювання процесів економічного життя, економіко-математичні методи і т. д.

Роль економічної теорії як наукової дисципліни проявляється в її функціях. Економічна теорія є теоретичною наукою, а тому вона належить до фундаментальних наук. Як така вона виконує насамперед пізнавальну функцію. Економічна теорія покликана відкривати закони, що управляють економічними процесами, у тому числі способом виробництва та економічним устроєм суспільства, і розробляти способи їх використання.

Практична функція економічної теорії полягає в тому, щоб допомагати людям зрозуміти наше суспільство. Віддача від політекономічних досліджень найбільша тоді, коли економічні знання застосовуються в розробці політики, яка спрямована на побудову кращого суспільства.

Економічна теорія як суспільна наука використовує також ідеологічну функцію. Так, кожен напрям у сучасній економічній теорії (неоконсерватизм, неокласицизм, інституціоналізм, неомарксизм) спирається на відповідні ідеологічні принципи (захист чи незахист капіталістичних цінностей, захист чи незахист соціалістичних цінностей тощо).

Ще одна функція економічної теорії – методологічна. Економічна теорія покликана бути теоретичним фундаментом цілого комплексу економічних наук.

Вивчаючи тему, потрібно звернути увагу на співвідношення економічної теорії і економікс. З'ясовуючи спільні риси і відмінності, які існують між цими напрямками в економічній теорії, студенти можуть використати матеріали, викладені в навчальних посібниках.

Завершуючи вивчення даної теми, студенту слід усвідомити таке:

– економічну теорію вивчають тому, що вона: а) розкриває соціально-економічну сутність суспільства та ступінь його розвитку; б) виявляє закони і принципи, які регулюють поведінку людей та їх відносини у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання різноманітних благ, управляють усім економічним розвитком суспільства; в) озброює суспільство економічними знаннями, необхідними для прийняття правильних фундаментальних рішень;

– виведені економістами узагальнення називаються «теоріями», «категоріями», «законами», «принципами», «моделями». Формулювання цих узагальнень становить завдання економічної теорії;

– економічна теорія виконує насамперед пізнавальну функцію: вивчає і пояснює процеси та явища економічного життя на основі наукового доказу. Крім того, економічна теорія виконує практичну, ідеологічну та теоретико-методологічну функції;

– важливим завданням вітчизняної економічної теорії є дослідження змісту і стратегічних тенденцій еволюції соціально-економічних систем початку XXI ст.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Дайте визначення предмета економічної теорії. Покажіть відмінності предмета економічної теорії від предмета економіксы.

2. Перелічіть науки, які, як і економічна теорія, вивчають економічне життя суспільства.

3. Покажіть різницю між абстрактним і дедуктивним методами пізнання. Чи є між цими методами пізнання спільні риси?

4. Запишіть у конспект найвидатніших економістів і спробуйте обґрунтувати їхній персональний внесок у розвиток економічної теорії як науки.

5. Поясніть, для чого економічна теорія вивчає економічні закони.

6. Обґрунтуйте різницю між законами природи і економічними законами. Наведіть приклади постійних економічних законів і таких, які мають більш-менш тимчасовий, минулий характер.

7. Вивчаючи цю тему, подумайте, яка з функцій економічної теорії є, на ваш погляд, ключовою. Чи матиме, наприклад, значення для вас практична функція економічної теорії? Як ви вважаєте, чи доцільно у XXI ст. економічній теорії виконувати ідеологічну функцію?

8. Перевірте, як ви засвоїли такі терміни і категорії:

- відмінності економічної теорії від інших суспільних наук;
- наукова абстракція і економічний закон;
- економічне життя і економічна теорія;
- пізнання й експеримент;
- економічна теорія і економічна політика;
- економічна категорія і економічний закон.

Нові категорії і поняття:

Предмет економічної теорії – сукупність соціально-економічних та загально-організаційно-економічних відносин, це вибір найбільш ефективних методів використання обмежених ресурсів з метою максимального задоволення потреб суспільства.

Економічна категорія – узагальнююче поняття, яке виражає істотні сторони економічних явищ і процесів, відбиває глибинні процеси економічного розвитку.

Економічний закон – стійкі причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами чи процесами, що відображають виробничі відносини людей в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, або послуг.

Мікроекономіка – вивчає взаємодію окремих економічних суб'єктів та досліджує механізм функціонування конкретних ринків.

Макроекономіка – наука, що вивчає функціонування економіки країни в цілому (або її частини, галузі), такі загальні процеси і явища як інфляція, безробіття, бюджетний дефіцит, економічне зростання, державне регулювання і т.п.

Економічний закон – суттєві, стійкі і необхідні причинно-наслідкові зв'язки та взаємозалежності даного економічного процесу.

Метод пізнання – спосіб, шлях дослідження предмета політичної економії.

Нормативна економічна теорія – така, що спирається на оцінні судження людей стосовно того, якою має бути економічна система суспільства.

Позитивна економічна теорія – така, що має справу з фактами об'єктивної дійсності та уникає суб'єктивних оцінних суджень.

Принцип – узагальнення, яке лежить в основі певного економічного явища, є його першоосновою.

Реферати до теми

1. Економічна теорія як наука: виникнення і етапи розвитку.
2. Загальні методи пізнання. Диференціація підходів.
3. Проблеми економіки в працях українських економістів.

Перелік посилань:

- основна [1-с.23-43; 3-с.9-16; 4-с.10-24; 5-с.10-20; 6-с.10-47; 7-с.8-42; 8-с.3-15];
- додаткова [1, 2, 3, 4, 5, 11].

1.1.2 Економічні потреби та інтереси

Питання до вивчення

1. Економічні потреби суспільства, їхня сутність та структура.
2. Економічний закон зростання потреб.
3. Економічні інтереси: сутність, суб'єкти та класифікація.
4. Взаємодія потреб та інтересів.

Студенти мають знати, що суспільне виробництво являє собою взаємодію чотирьох чинників: робочої сили (праці), засобів виробництва, землі і підприємницького таланту. Від рівня розвитку цих чинників, ефективності їх використання залежать результативність виробництва, можливості задоволення суспільних потреб.

Необхідно зрозуміти, що в системі основних чинників виробництва значення людського чинника унікальне. Це пов'язано з тим, що всі чинники можуть взаємодіяти і здійснювати виробництво завдяки трудовій діяльності людини. Людина, будучи рушійною силою всіх чинників виробництва, виступає як головний творець матеріального і духовного багатства суспільства.

Вивчаючи цю проблему, студент має зрозуміти: як суспільство вибирає для виробництва набір матеріальних благ і послуг; як різні продукти виробляються;

хто має споживати ці продукти, які суспільство виробляє. Економічна теорія розв'язує названі проблеми з методологічних позицій.

У зв'язку з цим студенти мають вивчити такі взаємопов'язані явища виробничого процесу, як межа виробничих можливостей і проблеми економічного вибору. При цьому особливу увагу слід звернути на цілковите розуміння графіка межі виробничих можливостей, оскільки на його основі можна зрозуміти такі дуже важливі категорії економічної теорії, як вмінені витрати і закон зростаючих вмінених витрат.

Вміненими витратами на цьому етапі пізнання слід розуміти кількість інших продуктів, від якої слід відмовитись, щоб одержати певну кількість якогось іншого продукту.

Переходячи до вивчення економічних потреб суспільства, слід запам'ятати, що задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника є кінцевою метою виробництва.

Далі слід звернути увагу на те, чому потреби суспільства є безмежними. Економічна теорія дає таку відповідь: оскільки розвиток людини як продуктивної сили і суспільного багатства є безмежним, то безмежними є і її потреби. Задоволення потреб – це функція і мета виробництва. У зв'язку з цим існує діалектичний взаємозв'язок між виробництвом і потребами людей, тобто між об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

Наступним кроком є вивчення корисності продукту та закону спадної граничної корисності. Вивчаючи корисність, важливо звернути увагу на два моменти, які мають у економічній теорії фундаментальне значення: корисність речі взагалі і корисність додаткової речі (послуги) даного виду. Спочатку доцільно зрозуміти явище корисності благ. Корисність – це здатність речі чи послуги задовольняти будь-яку потребу людини. Потреби людини є індивідуальними і суб'єктивними (те, що корисно одному, може не бути корисним іншому).

Тепер необхідно звернути увагу на проблему корисності додаткової одиниці даного блага. В економічній теорії корисність благ виражають в умовних одиницях корисності, при цьому вважається, що кожне благо можна поділити на безліч окремих порцій.

Під граничною корисністю розуміють додаткову корисність (або задоволення), яку одержує людина з однієї додаткової одиниці конкретної продукції. У міру того як людина споживає все нові порції одного й того самого продукту, зростає сукупна корисність, але все меншими темпами у зв'язку з тим, що потреби людини поступово насичуються. Гранична корисність продукту під час збільшення його споживання поступово скорочується. Падіння граничної корисності в міру споживання людиною додаткових одиниць певного продукту прийнято називати законом спадної корисності. Студентам необхідно розуміти велику роль цього закону як для організації виробництва певних товарів, так і для оцінки споживацької поведінки людей.

Необхідно знати, що теорія граничної корисності пов'язує корисність речей з їх рідкістю. Чим більш рідкісним (обмеженим за кількістю) є продукт (наприклад, перли, золото), тим вища їх гранична корисність, хоча вони можуть бути об'єктивно малокорисними речами.

Гранична корисність є дуже важливою і цікавою категорією, вона визначає поведінку людей, управляє мірою задоволення їхніх потреб. Чим ширші та інтенсивніші потреби і чим менша, з іншого боку, кількість благ для їх задоволення, тим вищою буде гранична корисність, і навпаки. У економічній теорії багато економістів використовують теорію граничної корисності для обґрунтування величини мінової вартості і ціни товарів.

Завершується тема вивченням економічних інтересів, їх взаємозв'язку з потребами, споживанням і виробництвом. Варто мати на увазі, що інтерес, поперше, є похідним від категорії «потреба», і, по-друге, виступає як форма прояву економічних відносин людей. Інакше кажучи, економічний інтерес є породженням і соціальним проявом потреби, але реалізуються інтереси через господарську діяльність людей, їх економічні відносини.

Економічний інтерес - це реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб. Виходячи із сутності економічних інтересів, стає зрозумілим, чому вони виступають могутнім двигуном економічного прогресу.

Необхідно звернути увагу на об'єктивні чинники, які визначають зміст економічних інтересів (моральні, політичні, соціальні, матеріальні умови життя, класова належність людей та ін.). Усе це ускладнює структуру економічних інтересів. У такій структурі вирізняють індивідуальні інтереси, класові інтереси, інтереси трудових колективів, економічні інтереси держави, загальнонародні інтереси.

Варто усвідомлювати, що існують різні способи впливу на інтереси людей, за допомогою яких забезпечується їх участь у виробництві. Перехід України до ринкових відносин посилює вплив на інтереси людей важелів економічного примусу.

Студенти повинні розуміти, що реалізація економічних інтересів пов'язана з розв'язанням характерних для них суперечностей. Фундаментальним принципом пізнання економічних інтересів та їх ролі в економічній життєдіяльності людей є пояснення їх через властиві їм внутрішні суперечності. Там, де відсутня тотожність інтересів, існують суперечність і конфлікт.

Завершуючи вивчення теми, можна зробити такий висновок: потреби суспільства, його економічні інтереси та економічні суперечності спонукають виробництво до розвитку з метою повнішого задоволення потреб.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Поясніть зміст такого положення: «Усі чотири чинники виробництва зливаються в єдиному цілеспрямованому і планомірному процесі, опредмечуються в результаті, яким є матеріальний продукт чи послуга, тобто продукція»?

2. Що таке виробничі ресурси? Чому вони за своїм змістом є економічними? Чи згодні ви з тим, що час є економічним ресурсом? Обґрунтуйте свої відповіді.

3. Перед вами таблиця економічного вибору виробництва шпалер і кавоварок:

Таблиця 1.1 – Виробництво шпалер і кавоварок

Вид продукту	Альтернативні можливості виробництва				
	A	B	C	D	E
Шпалери, тис. шт.	0	1	2	3	4
Кавоварки, тис. шт.	10	9	7	4	0

Відтворіть ці дані графічно. Що показують точки на кривій? Чому ця крива називається межею виробничих можливостей? Покажіть, як це відображає закон зростаючих вмічених витрат.

4. Найповніше задоволення особистих потреб суспільства є основним стрижнем кінцевої мети виробництва. Поясніть: а) які потреби суспільства є похідними? б) чи повинні люди задля найповнішого задоволення особистих потреб відмовлятися від виробничих потреб? Чому абсолютно зростають виробничі потреби?

5. Рівень реалізації закону зростання особистих потреб $P_{озп}$ можна виразити у вигляді такої формули :

$$P_{озп} = \frac{C}{P_T + P_H},$$

де C – споживання; P_T – традиційні потреби; P_H – нові потреби.

Поясніть, яке відношення $\frac{C}{P_T + P_H}$, на ваш погляд, є найбільш оптимальним для суспільства, що розвивається: 1,2; 1; 0,9; 0,8; 0,5. Аргументуйте свій вибір, спираючись на вивчені вами закони економічної теорії. Який з названих вище коефіцієнтів реалізації закону зростання потреб найбільше відповідає умовам України? Чому саме? Чи можуть потреби людини в конкретній ситуації і в конкретному продукті бути повністю задоволеними?

6. Для людини немає нічого кориснішого за воду. Проте гранична корисність золота набагато вища за воду. Як це явище можна пояснити? Чому люди в процесі вибору благ повинні керуватися і таким явищем, як корисність додаткової одиниці кожного з благ?

7. Для української економіки характерні досить глибокі економічні суперечності. Якими, на ваш погляд, чинниками вони викликані? Чи є зараз можливості успішного розв'язання найгостріших економічних суперечностей українського суспільства? Наведіть приклади.

Нові категорії і поняття:

Нужда – почуття незадоволення, яке викликане відсутністю будь-чого.

Потреба – нужда, яка приймає конкретну форму в залежності від смаків, соціального статусу, рівня культури, освіти певного суб'єкта.

Економічні блага – блага, одержані безпосередньо через виробництво в результаті економічної діяльності.

Споживчі товари – різноманітні товари і послуги, що призначені задовольняти потреби людей у процесі особистого, сімейного, домашнього використання.

Економічні ресурси - джерела і засоби забезпечення виробництва. Вони поділяються на природні (сировинні, геофізичні), трудові (людський капітал), капітальні (фізичний капітал), оборотні засоби (матеріали), інформаційні ресурси, фінансові (грошовий капітал).

Економічні суперечності – об'єктивні матеріальні суперечності, притаманні виробничим, економічним відносинам суспільства і кожному історично визначеному способу виробництва в цілому.

Абсолютні потреби – такі потреби в матеріальних благах і послугах, які породжені сучасним рівнем розвитку економіки і виробництво яких лише починає освоюватися.

Дійсні потреби – ті, які в основному відповідають рівню розвитку виробництва відповідних благ і можуть бути задоволені.

Економічний інтерес – реальний, зумовлений економічними відносинами та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій людей щодо задоволення потреб.

Економічні потреби – ставлення людей до економічних умов їх життєдіяльності, котрі дають їм задоволення, насолоду або втіху і які спонукають людей до діяльності, щоб мати і володіти такими умовами.

Платоспроможні потреби – ті, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів і рівня цін.

Закон зростання потреб – невтомне бажання людей мати все більше матеріальних благ і послуг, які дають їм насолоду, тобто задовольняють їхні зростаючі потреби.

Закон зростаючих альтернативних витрат – кількість альтернативних ресурсів, якими доводиться жертвувати, щоб одержати кожну додаткову одиницю продукту, зростає.

Закон спадної корисності – кожна наступна одиниця блага має меншу корисність ніж попередня.

Реферати до теми

1. Шляхи забезпечення умов для безперервного розвитку потреб.
2. Основні напрями використання виробничого потенціалу України.
3. Роль економічних суперечностей у соціально-економічному розвитку країни та способи їх розв'язання.

Перелік посилань:

- основна [1-с.48-59; 3-с.67-80; 4-с.38-50; 5-с.27-60; 8-с.30-37];
- додаткова [6, 7, 8, 11].

1.1.3 Економічна система суспільства. Сутність та еволюція відносин власності

Питання до вивчення

1. Підходи до визначення критеріїв суспільно-економічного прогресу.
2. Економічна система суспільства.
3. Типи економічних систем.
4. Типи і форми власності.

Вивчення теми необхідно починати із визначення критеріїв суспільно-економічного прогресу. Слід мати на увазі, що економічна система – багатогранна єдність закономірно пов'язаних між собою явищ і процесів економічного життя суспільства, усі елементи якої перебувають в органічному взаємозв'язку між собою і не існують поза її межами.

При вивченні класифікації економічних систем доцільно звернутися до різних джерел (див. список літератури до теми), оскільки в літературі класифікація економічних систем здійснюється по-різному, за різними критеріями. При цьому об'єктивна різноманітність якостей економічних систем обумовлює наявність багатокритеріального поділу в типології систем.

Хоча класифікація економічних систем в економічній літературі різна, що залежить від різних критеріїв, проте в узагальненому вигляді критерії економічних систем можна поділити на структуроутворюючі, соціально-економічні (змістовні), об'ємні і динамічні. Опрацьовуючи це досить складне питання, слід зосередити свою увагу на тому, що за структуроутворюючими критеріями економічні системи класифікуються на основі структурних елементів, що становлять предмет економічної теорії. За соціально-економічними критеріями класифікація здійснюється на основі виділення ключових змістовних сторін економічної системи. Класифікація за об'єктами і динамічними критеріями здійснюється за ступенем складності систем та їх мінливості.

Відповідно, економічні системи розподіляються за цими групами критеріїв на: 1) системи виробничих відносин, системи функціональних зв'язків, інституціональні системи; 2) за формами господарювання, за формаційними ознаками, за цивілізаційними ознаками і за типом технологічного розвитку; 3) «чисті» та «змішані», статичні та такі, що історично розвиваються. При цьому звертаємо увагу на те, що в реальності всі зазначені критерії та класифікації накладаються одне на одне, взаємопереплітаються, хоча й відображають різні сторони економічних систем. І тільки розгляд усієї сукупності критеріїв та класифікацій може дозволити скласти цілісне, всеосяжне уявлення про економіку як систему.

Проблема власності є однією з найважливіших у курсі економічної теорії. Її значення і роль при вивченні економічної діяльності суспільства полягає в тому, що панівні відносини власності визначають економічну структуру і політичний лад цього суспільства.

Аналізуючи форми власності, важливо звернути увагу на їх відмінності. Головні з них полягають у призначенні, цілях, способах утворення, у формах розподілу продукту чи прибутку, в методах управління об'єктами власності.

Первісні форми власності (азіатська, греко-римська, германо-слов'янська) мали своєю передумовою природний чинник – землю з її плодами. У результаті зростання майнової нерівності, розвитку поділу праці, відокремлення виробників виникла приватна власність на ґрунті експлуатації рабської і кріпацької праці. У надрах феодального суспільства з розвитком ремісництва і утворенням міст виникла власність, пов'язана не із землею, а із знаряддям праці, розвиток якої вилився у буржуазну власність, яка одержала всезагальну назву капіталістична. Вона принципово відрізняється від попередніх – рабовласницької і феодальної систем власності.

Проте і капіталістична система власності зазнає істотних змін відповідно до рівня і характеру розвитку сучасних продуктивних сил. Основною тенденцією в розвитку сучасних економічних систем є процес поступової трансформації приватної власності у суспільну шляхом дезінтеграції функцій права власності і посилення суспільного управління об'єктами приватної власності. Ці процеси формують новий тип економічної системи посткапіталістичної епохи – змішану соціально орієнтовану економіку.

Нові категорії і поняття:

Економічна система – сукупність принципів, правил, законодавче закріплених норм, які діють у країні і визначають форму і зміст основних економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту.

Продуктивні сили – засоби виробництва (знаряддя праці та предмети праці), за допомогою яких виробляють матеріальні блага, а також люди, що здатні до праці, мають певні навички і знання і приводять у дію засоби виробництва, вдосконалюють їх.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Використовуючи літературні джерела, розгляньте різне трактування сутності економічної системи і викладіть своє розуміння цієї проблеми.

2. Чому потрібно класифікувати економічні системи? До якого типу належить економічна система України з погляду технологічного розвитку? Обґрунтуйте свою думку.

3. Чому продуктивні сили є серцевиною економічної системи? Чи можна сучасні продуктивні сили розглядати водночас як природні і суспільні продуктивні сили? Обґрунтуйте відповідь на запитання.

4. В яких формах виступають сучасні продуктивні сили? Розгляньте особливості та взаємозв'язок між формами сучасних продуктивних сил.

5. Доведіть, що синтетичним показником розвитку продуктивних сил є рівень продуктивності праці. Чому зростання продуктивності праці є законом розвитку продуктивних сил?

6. Поясніть зміст виробничої функції. Чи можлива заміна одного чинника виробництва іншим? Назвіть закон, який регулює взаємозв'язок між засобами праці і людською працею.

7. Яка сукупність економічних відносин являє собою безпосередню суспільну форму продуктивних сил і способів їх організації та використання людьми?

8. Назвіть фази суспільного виробництва і охарактеризуйте їх основні ознаки.

9. Що являє собою категорія «економічна формація»? Які економічні формації ви знаєте і можете охарактеризувати?

10. Який економічний закон називають загальним законом розвитку економіки? На яких підставах економічна теорія його називає загальним економічним законом відповідності (адекватності)? Обґрунтуйте відповідь.

Реферати до теми

1. Економічна система суспільства.
2. Суспільний поділ праці: сутність і структура.
3. Цивілізаційний підхід до періодизації суспільного розвитку: сутність, особливості, характеристика.
4. Організаційно-економічні відносини та їх місце в економічних відносинах.

Перелік посилань:

- основна [1-с.61-92; 3-с.30-35; 5-с.60-92; 6-с.155-173; 7-с.52-94; 8-с.53-66];
- додаткова [11, 9, 10, 12, 8].

1.1.4 Форми організації суспільного виробництва

Питання до вивчення

1. Еволюція суспільного виробництва.
2. Фактори суспільного виробництва.
3. Виробничі ресурси та ефективність їх використання.
4. Форми організації суспільного виробництва.

Ця тема висвітлює широке коло питань, пов'язаних з історичними формами економічного ладу суспільства. При її вивченні студентам потрібно звернути увагу на те, що форма (спосіб) економічного ладу суспільства має історичний характер. Це означає, що різним історичним епохам властиві суттєво різні економічні організації суспільного виробництва. У навчальній літературі переважно вирізняються такі історичні форми економічної організації суспільства: натуральне виробництво; товарне виробництво, або ринкова економіка; безпосередньо суспільне виробництво.

Розглянемо сутність натурального виробництва (господарства). Воно є історично первинним, базується на низькому рівні продуктивних сил за відсутністю, як правило, суспільного поділу праці. Визначальною ознакою натурального господарства є те, що продукти праці призначені для власного споживання всередині економічної одиниці (плем'я, рід, патріархальна сім'я, феодалський маєток тощо). Виробництво і споживання прямо пов'язані між собою. Продукти праці не обмінюються, а прямо розподіляються між членами економічної одиниці. Розподіл може ґрунтуватися на різних засадах: рівності; статі й віку; позаекономічного примусу (рабовласницькі та феодалські маєтки).

У процесі історичного розвитку натуральне господарство поступається місцем товарному виробництву.

Починаючи вивчення товарного виробництва, слід усвідомити, що воно є панівною формою організації виробництва майже в усіх країнах світу.

Фактори виробництва – це всі необхідні елементи, які використовуються для виробництва матеріальних і нематеріальних благ.

Існує декілька факторів:

1. Земля (земля, природні ресурси, родовища корисних копалин, які можуть бути використані в процесі виробництва).

2. Праця – розумова і фізична діяльність людей направлена для створення благ.

3. Капітал (фінансовий, фізичний капітал).

4. Підприємницькі здібності – здатність поєднувати всі інші фактори виробництва для ефективної організованої діяльності.

5. Наука.

6. Інформація.

7. Екологія.

Однією з найважливіших якісних характеристик суспільного виробництва є його ефективність.

- соціальна ефективність;

- економічна ефективність.

Соціальна ефективність характеризується рівнем задоволення потреб суспільства.

Економічна ефективність показує співвідношення ефекту до витрат. При зростанні економічної зростає соціальна ефективність. Якщо потреби задовольняються, то вища економічна ефективність.

Розвиток суспільного виробництва пов'язаний з існуванням різних його форм. Найпершою формою господарювання було натуральне виробництво. Потім необхідно розглянути товарне виробництво.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. У чому полягає історичне значення натурального (замкнутого) господарства? Підготуйте аргументовану відповідь на таке запитання: Чи може суспільне виробництво у майбутньому, тобто на базі високорозвинутих продуктивних сил, знову перейти на натуральну форму організації виробництва товарів і послуг?.

2. Що виникло раніше: поділ праці чи товарне виробництво? Обґрунтуйте відповідь на запитання. Назвіть етапи становлення і розвитку суспільного поділу праці.

3. Чому однією з рис товарного виробництва є його стихійний характер? Чи можна стихійний характер товарного виробництва абсолютизувати?

4. Обґрунтуйте зміст вартості (витрат) втрачених можливостей. Чи є витрати виробничих ресурсів на виробництво будь-якого корисного товару вартістю втрачених можливостей? Чи визначають вони вартість самого товару, наприклад, хліба, телевізора, підручника з економічної теорії?

5. Назвіть економічні відносини, які існують у суспільстві, що виробляє товари.

Нові категорії і поняття:

Економічні відносини – сукупність суспільних виробничих відносин, що складаються між людьми в процесі відтворення матеріальних благ (у виробництві, розподілі, обміні і споживанні).

Господарський механізм – сукупність господарсько-організаційних структур, об'єднань, правових норм і методів управління суб'єктами господарської діяльності, через які реалізується процес відтворення, створення матеріальних благ у межах регульованих державою економічних процесів.

Обмін – одна із стадій відтворювального циклу, дуже поширена економічна операція, яка полягає в тому, що одна особа (фізична або юридична) передає іншій річ, товар, отримуючи натомість гроші або інший товар.

Споживання - використання суспільного продукту для задоволення потреб людей. Розрізняють виробниче споживання, що означає використання засобів виробництва і робочої сили для виготовлення певного продукту, і особисте споживання - використання людиною вироблених продуктів для забезпечення життєдіяльності. Виробниче споживання як процес, що безперервно повторюється, збігається з виробництвом. Особисте споживання, незалежно від того, з яких джерел і в яких формах воно здійснюється, забезпечує функціонування головної продуктивної сили - людини. В цьому розумінні особисте споживання є завершальним актом відтворення.

Виробництво – процес, у ході якого використовують речовини й сили природи і створюють продукти, необхідні для існування й розвитку суспільства. Всяке виробництво передбачає такі три моменти: працю людини, предмети праці й засоби праці.

Розподіл – розподілення виробленого продукту на окремі частки, що мають адресне призначення для передання в окремі фонди, окремим установам, особам. розподіл є однією із стадій єдиного відновлювального циклу, що проходить після виробництва продукту, створення доходу.

Виробнича функція – взаємозв'язок між максимальним обсягом продукції, яку можна виробити, і витратами чинників виробництва, потрібних для цього обсягу.

Економічна формація – спосіб виробництва як єдність і взаємодія продуктивних сил і даного типу суспільно-виробничих відносин.

Економічні відносини – відносини і зв'язки між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Загальний економічний закон відповідності – відповідність усіх структурних елементів економічних відносин за своїми якісними параметрами рівню розвитку і характеру продуктивних сил.

Поділ праці – процес відокремлення різних видів виробничої діяльності, завдяки чому окремі групи виробників закріплюються на тривалій період за певними видами виробничої діяльності.

Продуктивні сили – система чинників виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи, відповідно до потреб людей створює матеріальні та духовні блага і визначає зростання продуктивності суспільної праці.

Продуктивність праці – ефективність, плідність праці людського чинника як основної продуктивної сили.

Спосіб виробництва – єдність і взаємодія продуктивних сил, що перебувають на певному рівні розвитку, і даного типу виробничих відносин.

Технологічний спосіб виробництва – поєднання знарядь праці з матеріалами, технологією, енергією, інформатикою та організацією виробництва.

Реферати до теми

1. Роль суспільного поділу праці у розвитку товарного виробництва і товарного обміну.
2. Основні властивості товару та їх співвідношення.
3. Суб'єкти товарних відносин та їх еволюція.
4. Місце товарної організації виробництва за капіталізму.

Перелік посилань:

- основна [1-с.115-138; 3-с.46-67; 4-с.54-65; 5-с.92-94; 7-с.94-101; 8-с.66-79];
- додаткова [13, 14, 6, 11].

1.1.5 Основи товарного виробництва

Питання до вивчення

1. Виникнення товарного виробництва. Економічні основи функціонування командно-адміністративної системи.
2. Товар і його властивості.
3. Закон вартості. Проблеми визначення вартості товару.

Матеріальною основою виникнення товарних відносин є суспільний поділ праці та спеціалізація виробників на виготовленні окремих видів продуктів або послуг. Але сам по собі суспільний поділ праці ще не породжує товарних відносин. З боку суспільної форми їх виникнення зумовлене економічною відокремленістю виробників. Найбільш відомою формою економічного відокремлення є приватна власність на засоби виробництва та його продукти.

Товарне виробництво – це така організація суспільного господарювання, за якої економічні відносини між виробниками виявляються через купівлю-продаж продуктів їх праці, тобто через ринок. Розрізняють просте та капіталістичне (розвинуте) товарне виробництво. Просте товарне виробництво ґрунтується на особистій праці власників засобів виробництва, а капіталістичне – на використанні найманої праці.

У визначенні категорії продукту праці студентам пропонується користуватись історичним методом. Відповідно до нього спочатку слід вивчити категорію товар, яка отримала всебічний аналіз у трудовій теорії вартості, а потім в історичній послідовності інші категорії, які характеризують продукт праці.

За трудовою теорією вартості товар – це продукт праці, який призначений не для безпосереднього споживання там, де він виготовлений, а для обміну (купівлі-продажу на ринку), тобто товар – це суспільна форма продукту праці (за К. Марксом, його «соціальний образ»).

Сутність товару та його властивості розгортаються через такий взаємозв'язок відповідних категорій: товар як наукова абстракція суспільного багатства – споживча вартість – мінова вартість як форма виявлення вартості – вартість як уречевлена в товарі праця – визначення величини вартості – визначення суспільно необхідного робочого часу – продуктивність та інтенсивність праці як чинники формування величини вартості – конкретна та абстрактна праця – відмінність товару від продукту.

Кожний товар – це насамперед річ, яка завдяки своїм властивостям задовольняє певні людські потреби, що і надає йому споживчої вартості.

Мінова вартість – це властивість товару у відповідних пропорціях обмінюватись на інші товари. Кожен товар може обмінюватись на будь-який інший, бо всі вони є втіленням суспільної праці, витраченої на їх виробництво. Затрати суспільної праці на виготовлення товару формують його вартість.

Робочий час, який витрачається окремим виробником на виготовлення товару, є індивідуальним робочим часом. Суспільно необхідним, за марксистською теорією, називають той робочий час, який потрібен для виготовлення певної споживчої вартості за існуючих на даному етапі економічного розвитку суспільно нормальних умов виробництва.

За трудовою теорією вартість товару залежить від продуктивності та інтенсивності праці. Величина вартості одиниці товару обернено пропорційна до продуктивності праці і прямо пропорційна до її інтенсивності. Вважається, що споживча вартість і вартість товару є двома органічними сторонами товару, які взаємно передбачають і одночасно виключають одна одну

Нові категорії і поняття:

Суспільне виробництво – процес трансформації речовин і сил природи за допомогою організованої діяльності у матеріальні та нематеріальні блага.

Натуральне виробництво - це тип господарства, в якому виробництво спрямовано безпосередньо на задоволення особистих потреб і потреб виробництва.

Суспільний поділ праці - відособлення різних видів праці в суспільстві, в результаті чого виробники здійснюють різноманітну виробничу діяльність відповідно до поділу економіки на галузі та їх складові елементи. Розвиток суспільного поділу праці характеризує певний ступінь розвитку продуктивних сил.

Суспільні зв'язки – діяльність, метою якої є інформування громадян, засобів масової інформації про рішення, що приймаються урядом, державними органами, їх значення для економіки, політики. У сферу суспільних зв'язків входять соціологічні і маркетингові дослідження.

Вартість - економічна категорія, яка синтезує в собі вартість утрачених можливостей у зв'язку з виробництвом будь-якого товару.

Вартість трудова - уречевлена в товарі загальнолюдська (суспільна) праця.

Другий великий суспільний поділ праці - відділення ремесла від сільського господарства.

Загальний закон вартості: якщо чинники виробництва використовуються оптимально щодо платоспроможних потреб суспільства, забезпечують обсяг випуску товарів на межі виробничих можливостей країни, то вартість кінцевого продукту буде найнижчою з усіх можливих варіантів організації виробничого процесу.

Перший великий суспільний поділ праці - відділення тваринницьких племен від племен, що займалися переважно землеробством.

Просте товарне виробництво - товарне господарство, в якому товари виробляються дрібними виробниками - ремісниками, кустарями, селянами тощо.

Розвинена форма товарного виробництва - товарне господарство, в якому майже все виробляється не для себе, а на ринок і в якому масовим товаром стає робоча сила людини (праця); капіталістичне товарне виробництво.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Хто, на ваш погляд, є головним суб'єктом товарних відносин, його творцем?
2. У якому столітті з'явилися елементи розвинутої форми товарного виробництва? Яку економічну суспільну формацію вона породила?
3. Розглядаючи властивості товару, обміркуйте відповідь на запитання: яка з цих властивостей є провідною і чому саме?

4. Вивчаючи категорію вартості за різними джерелами, обґрунтуйте ваше ставлення до визначення: «... цінність речі вимірюється величиною граничної корисності цієї речі» .

5. Які економічні формації обслуговує просте товарне виробництво? Чи може воно у певних країнах та у певний історичний період бути основною (панівною) формою організації виробництва?

Перелік посилань:

- основна [1-с.138-153; 3-с.100-112; 5-с.94-111; 6-с.122-123, с.211-215; 7-с.101-112, с.-112-123; 8-с.79-84];
- додаткова [15, 16, 7, 8, 11].

1.1.6 Гроші та закони грошового обігу

Питання до вивчення

1. Виникнення, суть і функції грошей.
2. Закони грошового обігу. Форми міжнародних грошей, їх суть.
3. Грошова система, її структурні елементи й основні типи.
4. Суть, причини і соціально-економічні наслідки інфляції.
5. Грошові реформи: їх суть і спрямування.

У процесі вивчення даної теми слід усвідомити, що гроші є категорією товарного господарства, а історія їхньої появи нерозривно пов'язана з появою товарообміну.

Оскільки на початковому етапі розвитку суспільства обмін мав нерегулярний характер, а ні товари, які обмінюються, ні самі пропорції обміну ще не були усталеними, то відбувався безпосередній обмін товару на товар. А відповідна форма вартості (x товару А = y товару Б) отримала назву простої, одиничної, чи випадкової. Тут одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає тільки один інший товар, що перебуває в еквівалентній формі вартості.

Подальше поглиблення суспільного поділу праці сприяло розвитку товарних відносин. Відбувся перехід від випадкового, епізодичного обміну до регулярного. Він знаменував також перехід від простої, одиничної, чи випадкової, форми вартості до повної, або розгорнутої. Її формулу можна виразити так: x товару А = y товару Б = z товару В = q товару Г = w товару Д. Отже, на відміну від простої форми вартості при її розгорнутій формі еквівалентами в обміні виступають численні товари, а мінові пропорції вже отримують усталений характер, що пов'язано зі зростанням регулярності обміну.

Подальший розвиток обміну веде до стихійного виокремлення із загальної маси товарів таких, які стають головними предметами обміну і починають виконувати роль загального еквівалента для всієї іншої товарної маси. Такими товарами в одних місцевостях була худоба, в інших – зерно, в третіх – хутро тощо. Однак сама поява такого товару, який виконував функції загального еквівалента, є закономірною. Вона свідчить про перехід від повної, чи розгорнутої, форми вартості до загальної, чи грошової. Формулу загальної, чи грошової, форми вартості можна виразити так: x товару А; y товару Б; z товару В; q товару Г = w товару Д. Закріплення функцій загального еквівалента за окремим товаром означало появу грошей.

Після розгляду передісторії появи грошей доцільним є аналіз сутності грошей. Оскільки гроші виникли внаслідок розвитку обміну і є однією з його сторін, то відповідно вони самі є товаром, але товаром особливим, таким, який служить загальним еквівалентом вартості інших товарів. Виходячи з цього, можна розкрити і функції грошей, які є способами реалізації їх сутності.

Являючи собою еквівалент вартості, гроші тим самим виступають засобом виміру вартості іншого товару в обміні. Тому, насамперед, вони виконують функцію міри вартості. Її здійснення дістає прояв у категорії ціни як грошового вираження вартості товарів.

Проте гроші не просто вимірюють вартість, а подають її в русі, переході від одного суб'єкта економічної діяльності до іншого, в оплаті товарів і послуг, у податкових платежах тощо, тобто є засобом платежу (засобом покриття певних зобов'язань). Платіжний засіб виступає таким відносно і продавця, і покупця. Але для останнього він є також купівельним засобом (засобом придбання необхідного товару). Функція купівельного та платіжного засобів інтегрується у функцію засобу обігу. Через ці функції товари приводяться в реальний рух.

Гроші також виконують функцію засобу збереження вартості. Хоча при цьому різні автори називають її по-різному: засіб утворення скарбів, засіб заощадження, засіб нагромадження. Але сутність цієї функції одна й та сама – збереження у грошовій одиниці тієї купівельної сили, яка характеризує її як одиницю вартості, тоді коли гроші тимчасово випадають з обігу.

Наступним кроком у розгляді проблеми грошей є вивчення основних етапів їхньої еволюції.

Відповідно до розвитку грошової форми вартості можна виокремити два найважливіших типи грошей: повноцінні та неповноцінні. Повноцінні гроші – це ті, що є загальним еквівалентом завдяки витратам виробництва на виготовлення їх матеріалу на рівні номінального знака вартості, який на них позначений.

На початкових етапах розвитку гроші були представлені певними споживчими продуктами, які були матеріальними носіями вартості, що дорівнювала витратам виробництва цих продуктів. Такі гроші за ознаками свого матеріального тіла отримали назву продуктових грошей.

Продуктовими грошми у різні періоди історії були худоба, зерно, хутро, метали та деякі інші речі. Вищою формою розвитку продуктових грошей стали

металеві гроші. Цьому сприяли такі споживчі властивості благородних металів (золота та срібла), з яких виготовлялись ці гроші, як однорідність, легка подільність, здатність до тривалого збереження та висока трудомісткість за невеликої ваги.

Разом з тим повноцінна монета являє собою зародок появи нового типу грошей – неповноцінних, які мають власні етапи розвитку. Першим з них став обіг неповновагових монет з дорогоцінних металів, які втратили частину ваги внаслідок стирання у процесі обміну. Особливість, з огляду на яку в обігу неповновагова монета може представляти повновагову, потім була використана для цілеспрямованого випуску неповноцінних монет з неблагородних металів. Перехід до неповноцінних монет дозволив не тільки уникнути втрат, пов'язаних зі стиранням монет з дорогоцінних металів, а й дав змогу значно зменшити потребу у видобутку самих цих металів.

У подальшому на зміну неповноцінній монеті прийшли паперові гроші. Паперові гроші – це такі гроші, які являють собою лише знаки вартості, виготовлені з паперу, і які заміщують в обігу певну кількість повноцінних грошей. Паперові гроші початково випускалися державними казначействами для покриття дефіциту державного бюджету і були обов'язковими для приймання по всіх видах платежів відповідно до того номіналу, який на них зазначався.

Розвиток знаково-грошової форми вартості привів до появи кредитних грошей. Кредитні гроші – це такі гроші, які являють собою боргові зобов'язання суб'єктів економіки і завдяки цьому виконують роль знаків вартості в обігу. Першою формою кредитних грошей став вексель. Вексель – це боргове зобов'язання, яке передбачає сплату певної суми грошей певною особою у визначений строк. На основі простого векселя з'являється банкнота – боргове зобов'язання (вексель) банку.

При цьому вексель як боргове зобов'язання починає обертатися і функціонувати як звичайний засіб обігу. Це пов'язано з тим, що отриманим від боржника векселем той, хто його отримав, може розрахуватись по своїх власних боргах. У подальшому банки почали скуповувати звичайні векселі, розраховуючись по них своїми власними векселями (банкнотами), а це надало вексельному обігу ще більшої поширеності.

Потрібно зазначити, що і нині процес розвитку матеріальної основи грошової форми вартості не припинився. Сьогодні у грошовому обігу все більше відбувається заміна руху навіть кредитно-паперових знаків вартості (монети та банкноти) на рух певних доручень (чеки, квитанції тощо).

Виникнення цих доручень є результатом існування депозитів, тобто внесків певних сум грошей клієнтів банку на власний рахунок у цьому банку, а чеки та квитанції є дорученнями банку перерахувати кошти з належного власнику рахунку на інший. Все це дає підстави говорити про появу нового різновиду кредитних грошей – грошей депозитних, які існують у формі записів на банківському рахунку. Нині, коли ці записи на банківських рахунках існують у вигляді електронного запису у пам'яті комп'ютера, то говорять про появу електронних грошей.

Виконуючи функцію засобу обігу, гроші безперервно переміщуються від одного суб'єкта економіки до другого. Такий рух грошей, що обслуговує реалізацію суспільного продукту, називається грошовим обігом. При цьому між процесами реалізації суспільного продукту та грошовим обігом існує внутрішній зв'язок, який отримав назву закону грошового обігу. Сутність закону грошового обігу полягає в тому, що кількість грошей, які перебувають в обігу, визначається сумою цін усіх товарів та послуг, що підлягають реалізації, та швидкістю обігу грошової одиниці. Цей зв'язок можна виразити формулою

$$M = \frac{C \cdot T}{V},$$

де M – кількість грошей, які перебувають в обігу; T – кількість товарів; C – ціни товарів; V – швидкість обігу грошової одиниці.

При цьому за умов існування кредитно-паперового грошового обігу у разі перевищення реальної кількості грошей, які перебувають в обігу, потреб у них суб'єктів економіки відбувається процес зростання цін. А це означає, що купівельна спроможність кожної окремої грошової одиниці буде зменшуватись, тобто на кожен грошову одиницю можна буде придбати все менше товарів. Такий процес зменшення купівельної спроможності грошової одиниці отримав назву інфляції. Розрізняють три види інфляції залежно від того, якими темпами зростають ціни. Якщо ціни зростають темпом до 10 % на рік, то це повзуча інфляція. За темпів зростання цін від 10 до 100 % на рік говорять про галопуючу інфляцію. А коли темпи зростання цін перевищують 100 % на рік, то виникає гіперінфляція.

Потрібно зазначити, що за умов інфляції гроші припиняють виконувати таку функцію, як засіб збереження вартості. А це призводить до того, що їх все більш неохоче починають брати в обмін на свій товар, намагаючись якомога швидше їх позбутися. Через це нормальне життя суспільства, в якому обмін уже став нормою, починає порушуватися, що викликає потребу у стабілізації купівельної спроможності грошової одиниці. До цієї мети ідуть кількома шляхами. Перший – це обмеження емісії (емісія – це випуск в обіг додаткової кількості грошей), а другий – це зменшення вже наявної в обігу грошової маси. Останнє може здійснюватись за допомогою грошових реформ.

Грошова реформа – це перебудова наявної в країні грошової системи. При цьому грошові реформи можуть переслідувати не тільки вузькі цілі стабілізації грошової одиниці, а й більш широкі – перебудови діючої в країні системи грошово-кредитних відносин.

Розрізняють три основні види грошових реформ: формальну, деномінаційну та конфіскаційну. Формальна грошова реформа зводиться до запровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням тієї, що функціонує. Деномінаційна полягає у тому, що разом зі зміною зразка купюри відбувається зміна існуючого масштабу цін (зменшення кількості нулів на купюрах). Цей процес ще іноді називають нуліфікацією. Конфіскаційна грошова реформа полягає у безоплатному вилученні державою частини грошей суб'єктів економіки.

Нові категорії і поняття:

Повноцінні гроші – це ті, що є загальним еквівалентом завдяки витратам виробництва на виготовлення їх матеріалу на рівні номінального знака вартості, який на них позначений.

Паперові гроші – це такі гроші, які являють собою лише знаки вартості, виготовлені з паперу, і які заміщують в обігу певну кількість повноцінних грошей.

Кредитні гроші – це такі гроші, які являють собою боргові зобов'язання суб'єктів економіки і завдяки цьому виконують роль знаків вартості в обігу.

Вексель – це боргове зобов'язання, яке передбачає сплату певної суми грошей певною особою у визначений строк.

Банкнота – боргове зобов'язання (вексель) банку.

Грошова реформа – це перебудова наявної в країні грошової системи. При цьому грошові реформи можуть переслідувати не тільки вузькі цілі стабілізації грошової одиниці, а й більш широкі — перебудови діючої в країні системи грошово-кредитних відносин.

Грошова маса – показник фінансової статистики, що характеризує кількість (обсяг) грошей, які знаходяться в обігу. Регулювання грошової маси (суми грошових знаків і цінних паперів) здійснюється національним (центральним) банком країни.

Формальна грошова реформа – зводиться до запровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням тієї, що функціонує.

Деномінацій на грошова реформа – полягає у тому, що разом зі зміною зразка купюри відбувається зміна існуючого масштабу цін (зменшення кількості нулів на купюрах). Цей процес ще іноді називають нуліфікацією.

Конфіскаційна грошова реформа – полягає у безоплатному вилученні державою частини грошей суб'єктів економіки.

Грошовий обіг – безперервний рух грошей як засобу оплати праці, послуг, купівлі товарів, здійснення розрахунків і платежів, надання допомоги, повернення боргів тощо.

Інфляція – знецінення грошей, що проявляється у формі підвищення цін на товари першої необхідності та послуги, зумовленого не підвищенням їхньої якості, а зниженням валютного курсу; зниженням реальної заробітної плати.

Емісія (латин, emissio - випуск, випромінювання) – випуск банкнотів, паперових грошей та цінних паперів відповідними уповноваженими державою органами та акціонерними товариствами

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Обґрунтуйте принципи, на яких базується еволюція грошей.
2. Чим пояснюється відмова від товарних грошей на користь кредитно-паперових?
3. Чим відрізняється загальна, чи грошова, форма вартості від повної, або розгорнутої, форми вартості?

4. Використовуючи літературу до теми, охарактеризуйте роль золота в сучасній грошовій системі.
5. Назвіть наслідки повзучої інфляції для економіки країни.
6. Чи може гіперінфляція підірвати спроможність грошей виконувати свої функції? Якщо так, то чому?
7. Як різні економісти розуміють сутність грошей?
8. Чи є українська гривня конвертованою валютою? Якщо «так», то в чому це виявляється? Якщо «ні», то чому?

Реферати до теми

1. Теорії походження та природи грошей.
2. Грошові реформи в Україні в 90-х рр. ХХ ст.
3. Грошові агрегати в різних країнах: сутність, функціональне призначення та рівень ліквідності.

Перелік посилань:

- основна [1-с.153-184; 3-с.112-128; 4-с.69-94; 5-с. 111-132; 6-с.215-244; 7-с.112-123, с.422-434; 8-с.94-114];
- додаткова [19, 7, 20, 11].

2.1 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.2.1 Ринок як форма організації суспільного виробництва

Питання до вивчення

1. Суть, функції та механізм ринку.
2. Закон попиту та пропозиції. Ринкові ціни.
3. Еластичність попиту та пропозиції.
4. Організаційно-технічна, фінансово-кредитна, інформаційно-дослідницька інфраструктура ринку.

Починаючи вивчення даної теми, слід запам'ятати, що її предметом є ринкова система, яку розуміють як систему ринків, цін і конкуренції. Вона забезпечує координуючі й організаційні механізми, що виключають хаос у ринковій економіці, який породжують свобода підприємництва і вибору. Ринкова система являє собою механізм, що виконує одночасно дві корисні функції: 1) сповіщає споживачів, виробників і постачальників ресурсів про рішення, які кожен з них прийняв; 2) синхронізує ці рішення, що забезпечує узгодження виробничих цілей.

Суспільною формою ринкової системи є ринкові відносини – зв'язки і відносини, які складаються між продавцями і покупцями та їх посередниками в процесі купівлі-продажу товарів. Суб'єктами ринкових відносин є споживачі як покупці, виробники товарів і постачальники ресурсів. Крім того, при аналізі ринкових відносин прийнято також вирізняти два таких основних суб'єкти: домогосподарства і підприємства.

Об'єктами ринкових відносин, тобто купівлі і продажу та конкуренції, є: 1) товари й послуги, у тому числі і засоби виробництва; 2) робоча сила, або праця; 3) земля та інші природні ресурси; 4) нерухомість: будівлі, споруди, житло; 5) такі економічні ресурси, як гроші, фінанси, кредит, цінні папери.

Далі в цій темі вивчаються такі категорії ринкових відносин, як ринок, попит, пропонування, ринкова ціна. Їм належить центральне місце у розгалуженій системі ринкових зв'язків.

Усвідомивши зміст ринкових відносин, потрібно перейти до з'ясування сутності ринку, попиту і пропонування. Ринок – економічна категорія, яка протягом останніх років є центральною в економічній науці.

Найбільш узагальнюючим визначенням сутності ринку, на наш погляд, є таке: ринок – це обмін, що здійснюється відповідно до законів товарного виробництва і обміну. Дане визначення вказує на те, що: 1) ринок функціонує в тій фазі суспільного виробництва і відтворення, яка називається фазою обміну; 2) його регулюють такі закони, як загальний закон вартості, закон попиту, закон пропонування, закон конкуренції, закон граничної корисності, закон грошового обігу тощо.

У даній темі акцентується увага на вивченні таких категорій сфери обміну і ринку, як попит і пропонування. Попит – сукупна потреба в товарах і послугах, яка зумовлена платоспроможністю і виражена в грошовій формі. Він показує кількість продукту, що може бути куплений за різних можливих цін, якщо всі інші умови обміну залишаються незмінними. Виокремлюють індивідуальний, ринковий та сукупний попит. Сутність попиту рекомендується вивчати на прикладі графіка попиту. Запам'ятайте: обернена залежність між ціною і обсягом попиту називається законом попиту.

Пропонування – це кількість продукту, що може бути доставлена на ринок для продажу за кожної можливої ціни протягом визначеного проміжку часу. Пропонування означає не тільки кількість товарів для продажу, а й відповідний рівень цін цих товарів. Прямий зв'язок між пропонуванням і ціною називається законом пропонування.

Варто також мати на увазі, що величина пропонування залежить ще від таких чинників: ціни на ресурси; технології та організації виробництва; податків і субсидій; кількості продавців на ринку.

У ринковій системі особливе значення належить ціні. Ціна може бути рівноважною, монопольною, плановою. У цій темі слід зосередити свою увагу на розумінні рівноважної ціни. Ціна на конкурентному ринку, за якої немає ні дефіциту, ні надлишку товарів і послуг, називається рівноважною ціною.

Результатом діяльності ринку є встановлення рівноваги між покупцями і продавцями. Ринкова рівновага досягається за умови збігу величини попиту та

величини пропонування. Зі зміною ціни величини попиту чи пропонування змінюються. Отже, ринковий механізм – це механізм координації діяльності суб'єктів через систему цін.

Вище було дано визначення законів попиту і пропонування. Так, було доведено, що величина попиту змінюється обернено до зміни ціни. Але цей закон модифікується щодо попиту на окремі товари. У зв'язку з цим визначають цінову еластичність попиту. Цінова еластичність показує, наскільки змінюється величина попиту на певний товар зі зміною його ціни.

Еластичність означає реакцію, або реагування. Отже, цінова еластичність E_d – це відношення відсотка зміни величини попиту до відсотка зміни ціни. Коефіцієнт еластичності можна обчислити за формулою:

$$E_d = \frac{\text{Відсоток зміни величини попиту}}{\text{Відсоток зміни ціни}}$$

Різні товари мають різну еластичність. Попит на речі першої необхідності слабо реагує на зміну ціни, тоді як попит на обіди в ресторані чи на подорож літаком дуже чутливий. У зв'язку з цим їх поділяють на товари еластичного, нееластичного і одинично-еластичного попиту. У господарській діяльності підприємств еластичність попиту впливає на його валовий дохід. Валовий дохід – це добуток ціни на кількість продукції: $(P \cdot Q)$. Існує три випадки еластичності і три взаємозв'язки між валовим доходом і змінами цін:

- якщо попит нееластичний, то зниження ціни зменшує валовий дохід виробника;
- якщо попит еластичний, то зменшення ціни збільшує валовий дохід;
- якщо попит одинично-еластичний, то зниження ціни не викликає жодних змін у валовому доході.

Вивчаючи еластичність попиту, потрібно звернути увагу й на те, що існують крайні випадки абсолютно еластичного і абсолютно нееластичного попиту. За абсолютно нееластичного попиту його величина зовсім не реагує на будь-які зміни ціни. Такий попит зображають вертикальною лінією. Якщо ж величина попиту нескінченно еластична, то найменші зміни в ціні спричинятимуть невизначено великі зміни у величині попиту, що відображається горизонтальною лінією попиту

Нові категорії і поняття:

Ринкові відносини – вільний продаж-купівля товарів з участю підприємницьких структур усіх форм власності.

Ринок – економічна категорія товарного виробництва, що являє собою сферу обміну з певною системою ринкових відносин між продавцями і покупцями.

Попит – представлена на ринку потреба в товарах або послугах, що забезпечена грошовим еквівалентом (платоспроможна потреба).

Пропозиція – загальна сума товарів, що є на ринку або можуть бути на нього доставлені.

Закон попиту – закон, згідно з яким зростання цін призводить до зниження величини попиту на товари за інших рівних умов.

Закон пропозиції – закон, згідно з яким зростання цін на товари призводить до збільшення обсягу пропозиції цього товару за інших рівних умов.

Рівноважна ціна – ціна товару, що встановлюється на ринку при досягненні рівноваги між попитом і пропозицією цього товару.

Ринковий механізм – система функціонування ринку, яка передбачає формування ринку, вибір механізмів ефективного впливу на економічні процеси, що відбуваються в суспільстві щодо створення, розподілу й реалізації суспільного продукту, динаміки цін, інвестиційних процесів, використання і відтворення робочої сили, вдосконалення ринкових процесів загалом.

Цінова еластичність – реагування ціни і її зміна залежно від співвідношення попиту, пропозиції та стану кон'юнктури ринку.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Поясніть, чому і яким чином ринкова система забезпечує координуючі і організаційні механізми, що виключають хаос у ринковій економіці.

2. Використовуючи навчальну і наукову літературу, подану до семінарського Лекція даної теми, напишіть трактування ринку. Обґрунтуйте своє розуміння ринку.

3. Поясніть закон попиту. Чому крива попиту є спадною? Які чинники попиту?

4. Поясніть закон пропонування. Чому крива пропонування є висхідною? Які чинники пропонування? У який бік – збільшення чи зменшення – пропонування переміщує криву S ?

5. За допомогою графіка рівноваги попиту і пропонування поясніть: 1) сутність рівноважної ціни; 2) ринкову рівновагу; 3) ринковий механізм.

6. Поясніть, що вимірює цінова еластичність попиту.

7. Поясніть терміни: еластичний попит, нееластичний попит, одинична еластичність попиту, абсолютно еластичний попит, абсолютно нееластичний попит.

8. Чому за нееластичного попиту зниження ціни зменшує валовий дохід підприємства, тоді як за еластичного попиту зниження ціни збільшує валовий дохід? Обґрунтуйте відповідь.

9. Чому широке розосередження економічної влади становить:

1) основу існування конкуренції;

2) регулює використання цієї влади;

3) обмежує можливості зловживання нею? Поясніть відповідь.

10. Назвіть моделі ринків. Поясніть, чому моделі ринків зумовлені формами конкуренції?

Реферати до теми

1. Ринкова система та її основні складові.

2. Попит і пропонування в умовах конкурентної економіки.

3. Еластичність попиту і пропонування на індивідуальних ринках.
4. Механізм формування рівноважної ціни.
5. Роль антимонопольного законодавства України в забезпеченні добросовісної конкуренції.

Перелік посилань:

- основна [1-с.184-206, с.209-227; 3-с.128-145; 4-с.103-123; 5-с.147-157; 7-с.145-187; 8-с.114-138];
- додаткова [21, 10, 17, 11].

1.2.2 Конкуренція і монополія

Питання до вивчення

1. Значення конкуренції в ринковій економіці.
2. Типи конкуренції. Досконала і недосконала конкуренція.
3. Основні форми монополістичних об'єднань.
4. Антимонопольна практика і антимонопольне законодавство.

Конкуренція – це економічне змагання за досягнення кращих результатів у сфері будь-якої діяльності, боротьба товаровиробників за найбільш вигідні умови господарювання, одержання максимального прибутку. Зміст конкуренції полягає в широкому розсіюванні економічної влади всередині двох головних сукупностей, які становлять економіку, – підприємств і домогосподарств. Широке розосередження економічної влади, що становить існування конкуренції, регулює використання цієї влади та обмежує можливості зловживання нею.

Конкуренція встановлює також межі для реалізації покупцями і продавцями особистого інтересу.

Слід вивчити основні функції конкуренції, до яких відносять такі:

- 1) стимулювання технічного прогресу;
- 2) створення тотожності приватних і суспільних інтересів;
- 3) регулювання;
- 4) контроль і обмеження сили кожного підприємства.

За формами конкуренції економічна теорія виокремлює чотири моделі ринку:

- 1) чиста конкуренція;
- 2) монополістична конкуренція;
- 3) олігополія;
- 4) чиста монополія.

Звертаємо увагу на те, що у теперішній економіці панує недосконала конкуренція. У недосконалому конкуренті є певна свобода дій стосовно його

цінових рішень. Прикладом є наявність олігополії, монополістичної конкуренції та чистої монополії.

У сучасній ринковій економіці активізується роль об'єднання підприємств.

Картель – угода (гласна або негласна) між незалежними підприємствами щодо проведення єдиної цінової політики, розподілу ринків збуту, узгодження умов обміну патентами, ліцензіями тощо. Виробнича діяльність картельною угодою не регламентується.

Синдикат – форма об'єднання підприємств, які виробляють однорідну продукцію, що передбачає збереження виробничої самостійності при втраті права на самостійний збут продукції. Створена спільна структура займається реалізацією товарів, а доходи розподіляються за часткою кожного підприємства у реалізованій продукції.

Трест – форма об'єднання, яка передбачає втрату юридичної та економічної самостійності як у виробництві, так і в реалізації. Трест несе повну відповідальність усім своїм майном за результати господарської діяльності всіх підприємств, що входять до його складу. Частка кожного підприємства визначається пакетом акцій, пропорційно цій частці розподіляються і доходи.

Концерн – об'єднання багатьох промислових, фінансових, торговельних підприємств, які формально зберігають свою самостійність, але фактично підпорядковані фінансовому контролю та керівництву головної фірми, котра несе відповідальність за господарську діяльність об'єднаних підприємств у межах пакетів акцій кожного з них.

Конгломерат – багатогалузеве об'єднання, яке виникає на основі інтенсивної експансії головної фірми у чисельні, мало пов'язані між собою галузі економіки шляхом скуповування пакетів акцій інших підприємств.

Диверсифікати – багатогалузеві корпорації, об'єднані системою участі, виробничою кооперацією, патентно-ліцензійними угодами, спільними виробничими та науково-дослідними програмами, єдиною системою фінансування.

Фінансово-промислові групи (ФПГ) – організаційна форма об'єднання великих промислових фірм із банківськими структурами, в якій кожний член-учасник самостійно вирішує власні завдання, але не нехтує при цьому інтересами групи. Координаційну діяльність може здійснювати банк або промислове підприємство.

Нові категорії і поняття:

Конкуренція – це економічне змагання за досягнення кращих результатів у сфері будь-якої діяльності, боротьба товаровиробників за найбільш вигідні умови господарювання, одержання максимального прибутку.

Монополія – об'єднання великих виробників, фінансових структур з метою одержання панівного становища на ринку чи інших сферах діяльності. проведення єдиної збутової, фінансової, цінової чи іншої політики, яка відповідає спільним інтересам монополістів у боротьбі з конкурентами.

Чиста або "досконала" конкуренція – конкуренція, що існує на ринку з багатьма продавцями й покупцями подібного товару.

Обмежена або "недосконала" конкуренція – конкуренція, що не відповідає уявленню про чисту конкуренцію і відбувається в умовах ринку, значно відмінних від ідеальних.

Державна монополія – система формування державних доходів з джерел, пов'язаних з монополією держави на виробництво і реалізацію товарів найбільш масового споживання (алкогольні напої, тютюн, сірники, сіль тощо). Впроваджується з метою поповнення грошовими ресурсами державної скарбниці.

Монополістична конкуренція – одна з форм конкуренції на товарному чи регіональному ринку з великою чисельністю покупців і продавців і децентралізацією договірної роботи з укладання угод з широким діапазоном цін.

Олігополія – конкуренція, що існує на ринку з незначною кількістю продавців товару, здатних справити помітний вплив на ціни, за якими продається цей товар.

Антимонопольне законодавство – сукупність законодавчих, урядових та інших нормативних актів, які обмежують монополізацію виробництва, утворення монопольних структур і об'єднань (крім визначених спеціально державою). Воно сприяє свободі підприємництва, вільному і рівному для всіх праву вибору напряму виробничої чи торговельної діяльності, встановлення цін, одержання та розподілу прибутку.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Що розуміють під ринком та які основні функції він виконує?
2. Чи може монополіст призначати будь-яку ціну на свій продукт?
3. Чи монополістична конкуренція сприяє урізноманітненню продукції?
4. На якому ринку ціни менш усталені – олігопольному чи досконало конкурентному?
5. Які відмінності між досконалою та недосконалою конкуренцією?
6. Чому в олігополістів є стимули до змови?
7. Які причини виникнення природних монополій?

Перелік посилань:

- основна [1-с.229-250; 2-с.107-116; 3-с.145-160; 4-с.131-147; 5-с.157-162; 6-с.405-430; 7-с.187-190; 8-с.172-184];
- додаткова [22, 4, 19, 1, 11].

1.2.3 Підприємництво в ринковій економіці

Питання до вивчення

1. Поняття підприємництва. Теорія підприємництва.
2. Сучасний підхід до визначення підприємництва.
3. Виробнича, посередницька, комерційна, фінансово-кредитна підприємницька діяльність.
4. Види малих підприємств, характер їх діяльності і розподіл доходів.

Слід звернути увагу на три головні функції сфери підприємницької діяльності:

- ресурсну (формування і продуктивне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);
- організаційну (організація маркетингу, виробництва, збуту і реклами та інших господарських справ);
- творчу (новаторські ідеї, генерування та активне використання ініціативи, вміння ризикувати).

Використовуючи матеріали, необхідно вивчити ознаки підприємництва, його риси та доцільні економічні і правові умови діяльності.

За характером діяльності у малому бізнесі можна виділити декілька видів підприємств. До першого виду належать індивідуальні або сімейні підприємства. Індивідуальне – це підприємство, що засноване на особистій власності окремої особи та виключно на її праці; сімейне ж підприємство засновується на власній праці членів однієї сім'ї, які проживають разом. Отже, такі підприємства передбачають індивідуальну трудову діяльність окремих осіб або сімей.

Інший вид малих підприємств – кооперативи або колективні підприємства, чисельність працюючих у яких не перевищує установлених обмежень. Кооператив являє собою об'єднання декількох громадян для спільної господарської діяльності на основі договору між ними.

Крім названих вище, можуть створюватися й інші малі підприємства. Законодавством передбачається можливість утворення на території України іноземних, а також спільних підприємств.

Завершити тему слід аналізом проблем розвитку цивілізованого підприємництва в Україні.

Нові категорії і поняття:

Підприємець – особа, яка на професійних засадах займається активною підприємницькою діяльністю - приватним виробництвом, торгівлею, посередництвом, наданням послуг відповідно до чинного законодавства.

Підприємництво – самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та зайняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Партнерство (товариство) - форма організації підприємства, що базується на об'єднанні (пайовому, частковому) майна різних власників.

Підприємство - первинна ланка суспільного поділу праці і водночас основна ланка народногосподарського комплексу, яка є товаровиробником і забезпечує процес відтворення на основі самостійності та самоокупності.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Обґрунтуйте основні чинники, які визначають підприємство як суб'єкт ринкової економіки.

2. Розкрийте основні умови, які необхідні для функціонування капіталу підприємства, його кругообігу і обороту, тобто відтворення.

3. Друга стадія кругообігу капіталу підприємства визначається як ...В...Т'. Дайте пояснення таким проблемам цієї стадії:

- що є джерелом новоствореної вартості, втіленої в Т'? Розгляньте це питання з погляду класичної (і марксистської) теорії та неокласичної теорії;

- що є джерелом економічного прибутку в короткостроковому періоді;

- чи відшкодовує підприємство економічні витрати у точці беззбитковості.

4. У навчальній літературі : « $T' = T + \Delta T$, а $G' = G + \Delta G$ ». Оскільки ΔG – це економічний прибуток (чому?), то ринкова ціна хліба P , що дорівнює 1 грн за хлібину, є вищою за економічні витрати (чому?). Дайте відповідь на поставлені запитання.

5. Для яких підприємств, що виробляють кінцеву продукцію, кругообіг капіталу важливо розглядати у тісному взаємозв'язку з домашніми господарствами?

6. З яких складових складаються час обороту індивідуального капіталу? Проаналізуйте їх особливості. Якщо час одного обороту капіталу становить 60 днів, то як можна визначити кількість обертів капіталу за рік? За яких умов прибуток підприємства абсолютно зросте із підвищенням швидкості обороту капіталу підприємства?

7. Чи можлива підприємницька діяльність без утворення юридичної особи? Якщо «так», то охарактеризуйте особливості такого виду підприємницької діяльності.

Реферати до теми

1. Роль підприємця в максимізації прибутку підприємства.

2. Корпорації (акціонерні товариства) як основна форма організації підприємства в сучасних умовах.

3. Роль амортизації у відтворенні основного капіталу підприємства.

Перелік посилань:

- основна [1-с.253-274; 2-с.141-154; 3-с.170-187; 4-с.147-168; 5-с.204-227; 7с.212-237; 8-с.266-286];
- додаткова [15, 16, 19, 11].

1.2.4 Капітал. Витрати підприємств і прибуток

Питання до вивчення

1. Капітал як економічна категорія.
2. Фонди підприємства, їх структура та кругообіг.
3. Витрати підприємства.
4. Собівартість продукції.
5. Сутність прибутку та доходу підприємства.

Для більш глибокого усвідомлення сутності капіталу необхідно вивчати такі явища, як перетворення грошей у капітал, первісне нагромадження капіталу та визначення сутності капіталу у вітчизняній навчальній літературі.

Категорія капіталу як суспільна форма функціонування засобів виробництва передбачає існування найманої праці. Її наявність є обов'язковим соціально-економічним чинником функціонування в економічній системі суспільства категорії капітал.

Фонди підприємства – це сукупність матеріальних і грошових ресурсів, цінних паперів, які створюються, розподіляються і використовуються у процесі розширеного відтворення для забезпечення життєдіяльності підприємства. До складу їх входять основні та оборотні фонди, фонди обігу, резервні й страхові фонди, а також інші матеріальні цінності й фінансові ресурси.

Основні фонди – це засоби праці, які багаторазово беруть участь у процесі виробництва, зберігають повністю або частково свою натуральну форму тривалий час, їхня вартість переноситься на вироблений продукт частинами у процесі їхнього зношування. Перенесення це здійснюється шляхом амортизації й утворення амортизаційного фонду.

Основні фонди включають виробничі й невиробничі. Виробничі основні фонди – це засоби праці, які функціонують у виробничому процесі. Невиробничі основні фонди – це засоби праці, які безпосередньо не беруть участі у виробничому процесі, а задовольняють побутові й культурні потреби.

Оборотні фонди – це предмети праці, які використовуються у виробництві. Вони являють собою частину продуктивних фондів, які цілком споживаються у кожному циклі виробництва і їхня вартість повністю переноситься на виготовлений продукт. На практиці вони складають три групи: 1) виробничі запаси; 2) незавершене виробництво (предмети праці у виробництві, півфабрикати); 3) витрати майбутніх періодів.

Фонди обігу – це сукупність усіх засобів, які обслуговують сферу обігу. Вони включають: готову продукцію на складах підприємства, товари відвантажені, грошові кошти у касі, у банках, на рахунках, а також ресурси, які необхідні для реалізації готової продукції, її зберігання, доведення до якості, яка відповідає вимогам споживачів, інші ресурси, які використовуються для обслуговування постачання і продажу готової продукції. Фонди обігу не входять до продуктивних фондів: вони не беруть участі в процесі виробництва. Проте вони входять до складу виробничих фондів. Це пов'язано з тим, що на підприємстві є ще фонди невиробничого призначення. Вони використовуються для невиробничих потреб (житлові будинки, спортивні споруди, будинки культури, бази відпочинку, дитячі садки і ясла тощо). Фонди обігу в кінцевому підсумку мають виробниче призначення, навіть продукція, яка знаходиться на складі, після реалізації дає кошти, що спрямовуються на виробничі цілі. Через це фонди обігу не можна включати до фондів невиробничого призначення.

Оборотні фонди і фонди обігу, виражені у грошах – це оборотні засоби.

Витрати суспільства – це сукупність матеріальних витрат уречевленої та живої праці, що відображує вартість виробництва того чи іншого продукту для суспільства. Витрати фірми в короткостроковому періоді поділяються на постійні, змінні, сукупні, середні та граничні

Як відомо, в основі процесу кругообороту й обороту фондів в умовах ринку грошові затрати підприємства відособлюються від вартості у вигляді витрат і приймають форму собівартості продукції. Собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства складається із затрат природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, трудових ресурсів та інших затрат на виробництво та реалізацію. Отже, собівартість – це виражені в грошовій формі поточні затрати підприємства на виробництво і реалізацію продукції.

Ці затрати за їх економічним змістом можна згрупувати таким чином: 1) матеріальні затрати; 2) витрати на оплату праці; 3) відрахування на державне соціальне страхування; 4) відрахування на обов'язкове медичне страхування; 5) амортизація основних фондів; 6) інші витрати.

Прибуток – це грошове вираження між вартістю реалізованої продукції і витратами на її виробництво.

В умовах ринкової економіки він є узагальнюючим показником фінансових результатів господарської діяльності підприємств, метою їхньої діяльності. Розрізняють прибуток обліковий (бухгалтерський), економічний і нормальний

Нові категорії і поняття :

Капітал – все, що має здатність приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів та послуг і вкладені у бізнесову справу, діло.

Оборот капіталу – циклічний рух, кругообіг капіталу, швидкість якого вимірюється часом проходження одного повного циклу.

Дохід – у широкому значенні, будь-яке надходження коштів чи одержання матеріальних цінностей, які мають грошову вартість.

Собівартість – грошовий вираз усіх витрат виробничого підприємства, пов'язаних з виготовленням і реалізацією продукції. Включає витрати на оплату праці, на відшкодування витрат (зношення) знарядь праці, які використовуються у виробничому процесі, вартість матеріальних і сировинних ресурсів, витрат на обслуговування виробництва, одержані кредитні ресурси, сплату податків, витрати на реалізацію продукції і рекламу.

Прибуток – грошовий вираз частини чистого доходу, який створюється на підприємствах і використовується державою та підприємствами для розвитку виробництва і забезпечення соціальних потреб членів колективу.

Витрати виробництва – витрати живої та уречевленої праці на виробництво продукції.

Первісне нагромадження капіталу - економічний процес, який перетворює, з одного боку, засоби виробництва і засоби до життя в капітал, а з іншого — безпосередніх виробників у найманих робітників.

Перетворення грошей у капітал - запуск грошей в обіг для наживи, тобто для одержання грошової суми більшої ніж первісно вкладена.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Чому загальна формула руху капіталу має вигляд $G-T-G'$?
2. Чому економічна теорія розглядає капітал як суспільно-економічну категорію? Дайте основні визначення сутності капіталу.
3. Чому існує наймана робоча сила? Визначте властивості робочої сили як товару.
4. Поясніть, чому середня заробітна плата в Україні нижча, ніж, наприклад, у США. Який найважливіший чинник визначає закономірне підвищення заробітної плати протягом тривалого періоду?
5. За допомогою графіка поясніть, як здійснюється визначення заробітної плати на ринку праці з досконалою конкуренцією.
6. Заповніть таблицю пропонування для підприємства, що наймає робітників в умовах чистої конкуренції.

Перелік посилань:

- основна [1-с.277-295; 2-с.171-179; 3-с.205-206, с.187-194; 4-с.168-186; 5-с.227-232, с.132-145; 6-с.244-265; 7-с.252-257,с.318-338];
- додаткова [24, 1, 11, 7].

1.2.5 Особливості підприємництва в аграрному секторі економіки

Питання до вивчення

1. Аграрні відносини: форми власності на землю, рентні відносини.
2. Види земельної ренти та принципи її формування.
4. Оцінка вартості землі. Напрями реформування аграрного сектору економіки України.

Ця тема вивчається економічною теорією тому, що аграрна сфера має ряд особливостей для підприємницької діяльності, трудового процесу, місця землі та інших ресурсів природи у виробництві продукції.

Вивчаючи особливості сільськогосподарського виробництва, потрібно, по-перше, звернути увагу на те, що в даній галузі економічний процес відтворення тісно переплітається з природним. По-друге, до особливостей сільського господарства належить і надзвичайна роль землі як чинника виробництва. По-третє, в системі аграрних відносин провідними є земельні відносини, тобто відносини власності на земельні ділянки, що використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції.

Продовжуючи вивчення теми, слід звернути увагу на те, що в системі аграрних відносин значне місце посідають відносини оренди земельних ділянок і рентні відносини. Рентні відносини в аграрному секторі являють собою відносини між людьми щодо виробництва, розподілу і присвоєння земельної ренти.

По-четверте, розвиток капіталістичних відносин у постсоціалістичному сільському господарстві передбачає перетворення загальнодержавної власності на землю в такі форми, які пристосовані до законів капіталістичного виробництва.

Студент повинен уважно вивчити складові орендної плати та їх джерела. Земельна рента – це ціна, що сплачується за використання землі, кількість якої (запаси) строго обмежені. Саме унікальні умови пропонування землі – їх фіксована кількість – відрізняють рентні платежі від заробітної плати, відсотка прибутку. Слід мати на увазі й те, що рентні відносини у ринковій економіці виникають у всіх сферах виробництва, де можлива монополія на той чи інший природний чинник виробництва. Це насамперед стосується добувних галузей народного господарства. Наступним кроком є вивчення диференціальної ренти, яка має велике значення у землеробстві. Диференціальна земельна рента сплачується підприємцем-орендарем за використання у землеробстві кращих і середніх земель (за родючістю чи місцезнаходженням). Абсолютна рента сплачується з усіх земель (кращих, середніх і гірших), що здаються в оренду, її величина вимірюється площиною, а диференціальна – лише з кращих і середніх.

Завершити тему слід вивченням розвитку підприємництва в сільському господарстві. Згідно із Земельним кодексом України земля може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. В Україні створене правове

забезпечення для існування різноманітних організаційно-правових форм господарювання: кооперативів, фермерських (селянських) господарств, акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, орендних підприємств, селянських особистих господарств тощо. У питанні реформування аграрно-промислового комплексу найгострішою є проблема завершення земельної реформи на науковій основі та з урахуванням набутого за період перебудови передового досвіду.

Нові категорії і поняття:

Земельна рента – це ціна, що сплачується за використання землі, кількість якої (запаси) строго обмежені.

Орендна плата - суми, сплачені за договором оренди, який укладається з місцевими органами самоврядування або з юридичними і фізичними особами, котрі здають в оренду земельні ділянки, тимчасово вільні будинки й споруди, виробничі, складські та інші закріплені за ними в оперативне управління приміщення.

Орендар – особа або організація, яка винаймає, отримує в оренду майно, землю, якій щось надано в оренду (орендатор).

Монопольна рента – особлива форма земельної ренти, що створюється в сільському господарстві і добувній промисловості при продажу певних видів землеробської продукції, металів, мінералів, корисних копалин. Попит на них завжди значно вищий від пропозиції, оскільки умови їх виробництва не відтворні в інших місцях.

Абсолютна рента – частина додаткової вартості, одержувана землевласником внаслідок монополії приватної власності на землю; надлишок вартості над суспільною ціною виробництва сільськогосподарських продуктів.

Диференціальна земельна рента - додатковий чистий дохід, який одержують у землеробстві на відносно кращих (за природною родючістю чи місцезнаходженням) сільськогосподарських угіддях. У сільському господарстві такий дохід є більш-менш постійним.

Земельні відносини - економічні відносини в суспільстві, пов'язані з володінням і користуванням землею як головним засобом виробництва в сільському господарстві.

Оренда землі - форма землекористування, за якою власник ділянки землі передає її на певний строк іншій особі (організації) для ведення господарства за винагороду (орендну плату).

Суспільні економічні витрати в землеробстві - витрати, які формуються у господарствах, що використовують відносно гірші земельні ділянки, тоді як інші чинники виробництва (праця, капітал, підприємництво) такі самі, як і на кращих та середніх землях. Причиною таких витрат у землеробстві є суспільний попит на його продукцію, який вимагає залучати до виробництва землеробської продукції відносно гірші землі (наприклад, для вигідного експорту в інші країни світу).

Ціна землі - грошова сума, що її одержує власник землі під час реалізації земельної ділянки. Величина ціни землі залежить від розміру земельної ренти і рівня позичкового відсотка; ціна землі є капіталізованою земельною рентою.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Які чинники, зумовлюють існування земельної ренти? Як зрозуміти вислів: «рента не виконує ніякої заохочувальної функції»?
2. Назвіть чинники, які, на ваш погляд, можуть розширити суспільний попит на продукцію землеробства, а разом з тим сприяти залученню до виробництва відносно гірші земельні ділянки.
3. Чи потрібна земельна рента в економіці, в якій сільськогосподарські угіддя є суспільною власністю? Як це можна пояснити, якщо ви «за» чи «проти» земельної ренти?
4. Які пропозиції ви можете внести щодо напрямів подальшого реформування відносин власності і форм господарювання ?
5. Землевласник здав у оренду земельну ділянку, а також будівлі і споруди вартістю 15 тис. грн. За орендним договором, термін дії якого 30 років, орендар зобов'язаний платити землевласнику земельну ренту в сумі 2000 грн на рік. Визначте орендну плату, яка привласнюється землевласником протягом року.
6. Землевласник отримує щорічно 6000 грн ренти, банк виплачує своїм вкладникам 5 % річних. Визначте, за якою ціною буде продано земельну ділянку і як зміниться ціна землі, якщо банк знизить відсоток з 5 % до 3 %.

Реферати до теми

1. Характер аграрних перетворень у постсоціалістичній Україні.
2. Напрями розвитку орендних відносин в Україні.
3. Стратегія використання земельних угідь України.
4. Роль особистих селянських господарств в аграрній економіці України

Перелік посилань:

- основна [1-с.297-318; 5-с.245-263; 6-с.265-290; 7-с.350-374; 8-с.312-331];
- додаткова [25, 26, 27, 11, 1].

1.2.6 Доходи, їхні джерела і розподіл

Питання до вивчення

1. Сутність, види і джерела формування доходів. Номінальні та реальні доходи.
2. Принципи та форми розподілу необхідного продукту.

3. Форми заробітної плати.

4. Суспільні фонди споживання.

У загальноприйнятій трактовці доход – це певна кількість засобів в грошовій, або натуральній формі, що одержується в результаті підприємницької, або будь-якої іншої діяльності. При створенні доходу вироблена продукція реалізується на ринку і перетворюється в грошову виручку. Після вилучення з неї вартості спожитих засобів виробництва залишається грошовий (валовий) доход, який належить розподілити. Тому правильне розуміння змісту усієї теми потребує з'ясування однієї із важливих стадій суспільного відтворення – стадії розподілу, яка займає проміжне місце між виробництвом і споживанням.

На відміну від багатства, яке втілюється в запасах активів (будівлі, споруди, знаряддя праці, цінні папери, готівкові гроші й т. ін.), дохід передбачає приплив грошей.

Держава і підприємство встановлюють такі принципи диференціації заробітної плати працівників:

– величина заробітної плати залежить від складності праці, професійних навичок і кваліфікації робітника;

– величина заробітної плати залежить від умов роботи, від її важкості, шкідливості для здоров'я. Праця у важких і шкідливих умовах оплачується вище;

– величина заробітної плати залежить від результатів виробничої діяльності фірми в цілому.

Розрізняють дві основні форми заробітної плати: погодинну та відрядну. Погодинна зарплата нараховується робітникам залежно від кваліфікації і фактично відпрацьованого часу. Вона застосовується для оплати праці тих робітників:

1) виробіток яких неможливо чітко нормувати;

2) в роботі яких головним є не зростання продуктивності праці, а підвищення якості продукції;

3) виробіток яких в основному залежить не від їх індивідуальних трудових зусиль, а визначається технологічним процесом.

У сучасних умовах поряд із заробітною платою і доходами від підприємницької економічної діяльності існує ще така форма розподілу доходів, яка гарантує задоволення важливих соціальних потреб населення.

В Україні посилюється роль суспільних фондів споживання, що мають благодійний характер. Для малозабезпечених людей встановлені субсидії для оплати житла, комунальних послуг та придбання інших життєвих засобів. Такі допомоги називають адресними, оскільки їх надають не всім, а тим, хто має низькі доходи, а отже, потребує матеріальної допомоги з боку суспільства за рахунок СФС (грошові виплати, пільгові умови в оплаті за перебування дітей у дитячих дошкільних закладах, організація безплатного харчування, надання одягу, взуття тощо).

Диференціація розподілу суспільних фондів споживання повинна визначатись в основному обсягом споживання життєвих засобів, необхідних для відтворення народонаселення і робочої сили.

Нові категорії і поняття:

Доходи населення – формується в основному за рахунок грошових надходжень: одержання заробітної плати, пенсій, стипендій, дивідендів, доходи від підприємницької діяльності.

Грошові доходи – основні види особистих доходів населення, окремих громадян, їх сімей, що одержують з різних джерел у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, різного роду допомог, дотацій, доплат, гонорарів, виграшів лотереї, дивідендів, а також від продажу власне виготовлених товарів та надання послуг, від здачі в оренду рухомого і нерухомого майна тощо.

Диференціація доходів (від латин, differentia - різниця) – різниця між рівнями грошових доходів різних груп населення. Звичайно розподіл доходів характеризується різницею між середніми річними доходами 10 відсотків групи громадян з найнижчими доходами і 10 відсотків групи громадян з найвищими доходами.

Крива Лоренца – крива, що показує, яку частину сукупного грошового доходу країни отримує кожна частка низькодохідних і високодохідних сімей, тобто відображає у відсотках розподіл доходу між сім'ями з різним достатком.

Рівень життя – рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і показників, що характеризують міру забезпечення основних життєвих потреб людей.

Прожитковий мінімум – величина, яка у вартісному виразі відображає законодавчо визначений рівень споживання товарів необхідний для забезпечення життєдіяльності людини.

Заробітна плата – форма оплати праці робітників і службовців підприємств, фірм, компаній, установ державної і недержавної форм власності.

Соціальна допомога – турбота держави, суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним станом, недостатнім забезпеченням засобами існування.

Індксація доходів – встановлений законами та іншими нормативними актами країни механізм підвищення грошових доходів громадян, що дає можливість частково або повністю відшкодувати їм подорожчання споживчих товарів і послуг. Є частиною системи соціального захисту громадян, спрямованої на підтримання купівельної спроможності їхніх грошових доходів.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Сформулюйте значення розподілу в економіці і назвіть прізвища економістів, які зробили значний внесок у розробку теорії розподілу.
2. Назвіть об'єкти розподільних відносин. Обґрунтуйте вплив форм власності на чинники виробництва на характер розподілу доходів.

3. Чи впливає принцип соціальної справедливості на розподільні відносини? Обґрунтуйте відповідь.
4. Які моделі функціонально-факторного розподілу національного доходу? Роз'ясніть сутність чотирифакторної моделі розподілу національного доходу.
5. Чи є держава чинником виробництва, а отже, і виробником національного доходу? Підготуйте обґрунтовану відповідь на запитання.
6. Охарактеризуйте основні риси теорії розподілу національного доходу, що ґрунтується на концепції граничної продуктивності. Хто є родоначальником цієї теорії?
7. Назвіть об'єктивні передумови перерозподілу національного доходу. У чому полягає економічна доцільність перерозподілу і які її принципи?
8. Однією з найважливіших в економічному відтворенні є функція споживання. Чому ця функція розглядається Д. Кейнсом у тісному зв'язку з середньою і граничною схильністю до споживання? Поясніть зміст формули граничної схильності до споживання.
9. Чому частина національного доходу заощаджується? Обґрунтуйте відповідь на запитання. Які суб'єкти здійснюють заощадження доходів?

Реферати до теми

1. Функції розподільних відносин у процесі економічного відтворення.
2. Структура доходів населення в Україні та напрями її зміни.
3. Особливості перерозподілу національного доходу в Україні.
4. Необхідність формування сучасної системи соціального захисту в Україні.

Перелік посилань:

- основна [1-с.320-346; 5-с.232-245;8-с.312-331];
- додаткова [2, 28, 21, 13].

3.1 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАКРО- ТА МЕГАЕКОНОМІКИ

1.3.1 Закономірності відтворення суспільного виробництва

Питання до вивчення

1. Індивідуальне та суспільне відтворення. Екстенсивний та інтенсивний типи відтворення.
2. Відтворення і соціально-економічний прогрес. Основні пропорції відтворення.

3. Нагромадження й споживання.

4. Економічний цикл і його фази. Теорія “довгих хвиль”.

Вивчаючи цю тему, студент насамперед повинен зрозуміти сутність економічного відтворення. Будь-який процес виробництва незалежно від його суспільної форми має бути безперервним, тобто повинен періодично проходити одні й ті самі стадії. Так само як суспільство не може припинити споживати, так само не може воно й припинити виробляти. Тому будь-який процес суспільного виробництва, що розглядається в постійному зв'язку і безперервному потоці свого відновлення, в той же час є процесом відтворення. Економічна теорія досліджує суспільне відтворення як економічне. Останнє включає такі стадії: виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і послуг.

Економічне відтворення відбувається як у рамках окремих підприємств і домогосподарств, галузей і регіонів, так і в масштабі всього суспільства. Основою суспільного відтворення є відтворення на окремих підприємствах і домогосподарствах.

Економічне відтворення суспільства включає в себе такі найважливіші моменти:

- відтворення суспільного продукту та його конкретних форм;
- відтворення людського ресурсу як особистого чинника виробництва та його зайнятості;
- відтворення основного і оборотного капіталу суспільства, тобто засобів виробництва, як необхідних умов суспільного процесу відтворення;
- відтворення національного багатства;
- відтворення споживання;
- відтворення економічних відносин.

Розрізняють просте і розширене відтворення економічної системи. Просте відтворення – це відновлення процесу суспільного виробництва з року в рік у незмінних масштабах. Просте суспільне відтворення було типовим для докапіталістичних економічних формацій, для так званої традиційної економіки. Розширене відтворення економіки – це відтворення суспільного виробництва в зростаючих розмірах.

Наступним кроком вивчення є суспільний продукт. Він є результатом продуктивного функціонування всієї економіки суспільства, всіх його ланок і сторін. У процесі виробництва суспільний продукт безперервно відтворюється. Для кращого розуміння сутності суспільного продукту необхідно вивчити його конкретні форми та методи обчислення.

Фонд нагромадження – частина доходу, використовується на приріст виробничих і невиробничих основних фондів, також для створення страхових запасів і резервів.

Основна його частина направляється на розширення і якісне удосконалювання основних фондів і оборотних коштів сфери матеріального виробництва, утворить фонд виробничого нагромадження і використовується на реконструкцію діючих і будівництво нових підприємств, модернізацію і відновлення виробничого апарата; інша – утворить фонд невиробничого

призначення нагромадження, що впливає на життєвий рівень населення через приріст основних невиробничих фондів (житлові будинки, школи, лікарні, інші об'єкти соціальної інфраструктури).

Практично нагромадження основних фондів визначається по залишковій вартості – сума запровадження в дію нових плюс закінченого капітального ремонту мінус амортизація (знос) і мінус залишкова вартість ліквідованих основних засобів.

Складовими частинами нагромадження матеріальних оборотних коштів, запасів і резервів є: приріст виробничих запасів сировини, матеріалів, палива, напівфабрикатів і запасних частин, а також приріст незавершеного виробництва і будівництва, залишків готових продуктів і товарів, державних матеріальних резервів і ін.

Фонд споживання підприємства - сукупність прямих і непрямих виплат працівникам підприємства (фірм, установ і організацій) незалежно від їхньої організаційно-правової форми і форми власності.

У нього включаються суми, нараховані на оплату праці всім працівникам підприємства (фонд оплати праці), доходи (дивіденди, відсотки) по акціях членів трудового колективу і їх внесків у майно підприємства; сума наданих підприємством трудових і соціальних пільг, включаючи матеріальну допомогу. До трудових і соціальних пільг працівників відносяться, зокрема: оплата додатково наданих за договором колективному відпусток (понад передбачений законодавством); надбавка до пенсій і одноразові допомога ветеранам праці, що іде на пенсію; стипендії, виплачувані за рахунок засобів підприємства; компенсація подорожчання вартості харчування в їдальнях, буфетах, профілакторіях (за пільговими цінами чи безкоштовно), а також дітям, що знаходяться в дитячих дошкільних установах і оздоровчих таборах; оплата путівок працівникам і їхній дітям на лікування, відпочинок, екскурсії і подорожі; компенсаційні виплати в зв'язку з підвищенням цін, вироблені понад розміри індексації доходів; матеріальна допомога і витрати на погашення позичок, виданих працівнику; витрати по благоустрої садівничих товариств і будівництву гаражів; витрати на оплату послуг поліклінікам, по відшкодуванню цінової різниці на продукцію (роботи, послуги), надану працівникам підприємства; оплата проїзду до місця роботи, житла й ін.

Економічний цикл – періодичне повторення протягом років піднесення і спаду в економіці. Складається з таких фаз: криза, депресія, пожвавлення, піднесення.

- Криза (спад) – завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Характеризується: труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового відсотка. Паніка на ринку цінних паперів, курс акцій швидко падає. Закриваються і банкрутують фірми, передусім дрібні.

- Депресія – фаза циклу, якій властивий застій виробництва. Відтворення – просте. Національний продукт уже не зменшується, але більше не зростає, відсоткова ставка падає до свого мінімального значення. Зростає сукупний попит і готуються умови до пожвавлення виробництва і комерційної діяльності.

- Пожвавлення розпочинається із незначного зростання обсягу виробництва і помітного скорочення безробіття. Нарощування інвестицій, що пожвавлює попит – спочатку на капітальні блага, а потім і на споживчі, адже зростає зайнятість. Обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня, і економіка вступає у фазу піднесення.

- Піднесення (зростання) – фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг найбільшого піднесення попереднього циклу і зростає найвищими темпами. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке уже готує ґрунт для наступного спаду і нового економічного циклу.

Російський учений М. Д. Кондратьєв, продовжуючи дослідження в галузі кризових явищ в економіці капіталістичних країн, ще у 20-ті роки ХХ ст. висунув концепцію великих циклів господарської кон'юнктури, які згодом дістали назву «довгі хвилі» Кондратьєва.

Нові категорії і поняття:

Економічне відтворення – відновлення витрачених факторів виробництва (природних ресурсів, робочої сили, засобів виробництва).

Просте відтворення - відтворення в незмінних розмірах, розширене-у зростаючих розмірах.

Відтворювальний цикл - цикл, який проходить продукт від його створення до споживання, включаючи стадії виробництва, розподілу, обміну, а також його зміни протягом цього періоду.

Валовий суспільний продукт – вартість створених у суспільстві матеріальних благ, які за винятком проміжного продукту, використовують на задоволення матеріальних потреб населення.

Сукупний суспільний продукт - вся маса матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний проміжок часу (як правило, за рік).

Заощадження – це частина доходу, що не споживається.

Сукупний попит – загальний обсяг товарів і послуг, на які є попит, або які можуть бути куплені при різних рівнях цін. Якщо ціна знижується, кількість товарів, на які є попит, зростає; якщо ціна зростає - навпаки.

Зміст теорій економічного зростання - це аналіз динаміки його конкретних чинників та ефективності їх використання, а також шляхів, показників досягнення таких макроекономічних про-порцій, за яких можливий безкризовий розвиток.

Споживання – використання суспільного продукту для задоволення потреб людей.

Економічний цикл – постійні, періодично повторювані протягом ряду років піднесення і спад в економіці. Складається з кількох фаз: криза, депресія, пожвавлення і піднесення. Розрізняють короткі цикли - 5-10 років і довгі - 20-25 років.

Нагромадження – відкладання частини доходу, прибутку на майбутні витрати, перетворення частини прибутку в капітал (наращення капіталу), збільшення запасів матеріалів, основних засобів виробництва, майна.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. У чому полягає сутність економічного відтворення? Назвіть чинники, які обумовлюють наявність категорії «економічне відтворення».
2. Розгляньте структуру суспільного продукту за матеріально-речовим характером. Поясніть різницю між матеріальними благами і послугами.
3. Чому в економіці існує проміжний продукт? Назвіть підприємства, які спеціалізуються на виробництві проміжного продукту.
4. Що є одиницею виміру при складанні національних рахунків? Обґрунтуйте, яким чином за системи національних рахунків подвійний рахунок виключається?
5. Визначте додану вартість за виробничим методом.
6. Для чого або з якою метою обчислюється національний дохід?
7. Чому необхідно вирізняти первинні, або основні, доходи і вторинні доходи? Обґрунтуйте відповідь.
8. Для чого розраховують національне багатство країни? Поясніть роль національного багатства в економічному відтворенні. Як ви вважаєте: є різниця між національним багатством і економічним потенціалом суспільства?
9. У чому полягає різниця між ринковим попитом і сукупним попитом?
10. Які аспекти суспільного економічного відтворення неможливо висвітлити за допомогою моделі кругообігу ВВП, ресурсів і доходів.

Реферати до теми

1. Система національних рахунків: сутність і структура.
2. Основні макроекономічні показники в системі національних рахунків.
3. Валовий внутрішній продукт України.
4. Тіньова економіка в західних країнах та її особливості в Україні.
5. Концепції національного багатства в сучасній економічній літературі.
6. Проблема оцінки національного багатства.
7. Національне багатство в умовах економічної кризи.
8. Економічний кругообіг ВВП, ресурсів і доходів у національній економіці.

Перелік посилань:

- основна [1-с.370-393; 5-с.358-364; 8-с.370-383];
- додаткова [6, 22, 28, 3, 24].

1.3.2 Зайнятість і відтворення робочої сили

Питання до вивчення

1. Відтворення робочої сили.
2. Специфіка формування вартості робочої сили в умовах НТР.
3. Безробіття: суть, причини і форми. Засоби ліквідації безробіття.
4. Законодавство України про соціальний захист.

Починаючи вивчення змісту теми, насамперед потрібно зосередити увагу на розумінні сутності зайнятості. Людський чинник є головною продуктивною силою суспільства. Зайнятість – це складова відтворення працездатного населення суспільства.

Відтворення робочої сили – це не тільки зайнятість і праця. У сучасних умовах воно повинно органічно поєднуватися із задоволенням особистих потреб людини, в тому числі таких як: рівень оплати праці, характер праці, умови праці, тривалість робочого дня, охорона праці, компенсація за шкідливість, інтенсивність праці тощо. Значну роль у суспільному виробництві відіграють і підприємці як продуктивна сила і душа ринкової економічної системи.

Запам'ятаймо, що повна зайнятість означає використання всіх придатних для цього ресурсів і характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, тобто має бути забезпечена зайнятість усіх, хто бажає і здатен працювати. Якщо економіка має недостатньо робочих місць, то формується неповна зайнятість: певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи. Зазначимо, що не всі придатні для зайнятості трудові ресурси мають бажання займатися тим чи іншим родом економічної діяльності, яка приносить їм дохід.

Важливим показником ефективної зайнятості є раціональна зайнятість: суспільно корисний характер трудової діяльності; оптимальна структура народного господарства, що забезпечує суспільний поділ праці згідно з існуючими потребами; використання сучасних досягнень науки і техніки; професійно-кваліфікаційна структура сукупної робочої сили та адекватна їй система робочих місць.

Помітним сегментом є часткова зайнятість, до якого належать надлишкові працівники, у зв'язку зі спадом чи застоєм виробництва.

Використовуючи навчальні матеріали, розгляньте неокласичну, кейнсіанську теорію зайнятості та прихильників теорії раціональних сподівань.

Сучасна економічна система породжує таке явище, як безробіття. Концепція повної зайнятості не означає відсутності безробіття. Західні економісти обґрунтовують, що повна зайнятість досягається тоді, коли рівень безробіття не перевищує її природного рівня. А нині вважається, що природний рівень безробіття дорівнює приблизно 5–6 % робочої сили. Отже, якщо 94–95 % робочої сили країни зайняті, то існує повна зайнятість.

Безробітними вважаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають відповідної роботи, заробітку, зареєстровані у державній службі зайнятості та отримують відповідну грошову допомогу, шукають роботу та здатні братися за неї.

Основними його видами є природне і циклічне безробіття. Природне безробіття є добровільним, фрикційним і структурним.

Звертаємо увагу на те, що добровільне безробіття виникає тоді, коли робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але стали б до роботи, якби вона була вищою.

Фрикційне безробіття виникає внаслідок постійного руху населення між видами праці, регіонами, а також на різних стадіях життєвого циклу. Через те що фрикційні безробітні часто шукають кращої роботи або змінюють місце роботи, вони теж вважаються добровільно безробітними.

Структурне безробіття означає невідповідність між пропонуванням і попитом на працівників. Ця невідповідність виникає тоді, коли попит на один різновид праці зростає, тоді як на інший зменшується.

Існує також вимушене безробіття, зумовлене перепадами ринкової кон'юнктури, воно характеризується своєю тривалістю. Вимушене безробіття буває сезонне, технологічне і конверсійне.

Особливою складовою безробіття є циклічне безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються. Циклічне безробіття виходить за межі природного безробіття і є свідченням неповної зайнятості.

Завершуючи вивчення теми, слід розглянути проблеми політики зайнятості в Україні та основні законодавчі акти, що регулюють цю сферу.

Нові категорії і поняття:

Зайнятість – складова відтворення працездатного населення суспільства. Зайнятість передусім означає, що потенційний носій особистої продуктивної сили – робочої сили чи підприємницького хисту – включений до складу продуктивних сил суспільства і здійснює працю чи підприємницьку діяльність.

Фрикційне безробіття – виникає внаслідок постійного руху населення між видами праці, регіонами, а також на різних стадіях життєвого циклу.

Структурне безробіття – означає невідповідність між пропонуванням і попитом на працівників. Ця невідповідність виникає тоді, коли попит на один різновид праці зростає, тоді як на інший зменшується.

Відтворення робочої сили – безперервний процес відтворення зайнятої складової (головний елемент) і незайнятої (безробітних).

Безробіття – стан неповної зайнятості працездатного населення суспільне корисною працею. Явище, коли частина активного населення хоче працювати, але не може реалізувати свої можливості; коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї; коли кількість наявних робочих місць не відповідає суспільне необхідній кількості.

Суспільно корисний характер трудової діяльності - усі види трудової діяльності людини, що спрямовані на створення матеріальних і духовних благ для задоволення потреб суспільства в цілому і кожної людини зокрема.

Безробітні - працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають підходящої роботи, заробітку, зареєстровані у державній службі зайнятості та отримують відповідну грошову допомогу, справді шукають роботу та здатні приступити до неї.

Вимушена неповна зайнятість - зайнятість працівників, які в поточному році перебували в адміністративних відпустках без збереження заробітної плати або працювали в режимі неповного дня (тижня).

Добровільне безробіття - безробіття, зумовлене тим, що робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату, але стали б до роботи, якби зарплата була вищою.

Економічно активне населення - населення обох статей віком від 15 до 70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Людський капітал - запас у людини здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які сприяють зростанню продуктивності її праці і впливають на збільшення доходів (заробітків).

Неповна зайнятість - певна кількість робочої сили вимушено залишається без роботи.

Повна зайнятість - використання всіх придатних для цього ресурсів; характеризується достатністю робочих місць для тих, хто потребує оплачуваної роботи, бажає і здатен працювати.

Продуктивна сила людини праці - робоча сила людини, тобто здатність до праці. Має дві характеристики: 1) кількісну (кількість носіїв здатності до праці) і 2) якісну (стан фізичного розвитку і здоров'я людини (ключовий аспект у сучасних умовах), рівень освіти і кваліфікації, здатність приводити в дію засоби виробництва, удосконалювати засоби і предмети праці, підносити свій рівень кваліфікації).

Рівень безробіття - виражене у відсотках відношення чисельності безробітних до чисельності робочої сили (включаючи й безробітних).

Розширене відтворення сукупної робочої сили - зростання її чисельності в органічному зв'язку з підвищенням рівня кваліфікації, зростанням продуктивності праці, тривалості трудового стажу та добробуту населення.

Циклічне безробіття - безробіття, викликане спадом, тобто тією фазою економічного циклу, коли виробництво і сукупний попит абсолютно скорочуються.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Назвіть і деталізуйте фази відтворення робочої сили. Яка фаза відтворення робочої сили є завершальною?
2. Зайнятість визначається як «... діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, яка приносить їм дохід у

- грошовій чи іншій формі». Чи можете ви дати інше визначення зайнятості?
3. Використовуючи закон Оукена, визначте економічні наслідки безробіття (у відсотках) за умови, що норма природного безробіття – 5 %, а норма фактичного безробіття – 10 %.
  4. У чому, на ваш погляд, полягає роль зайнятості у відтворенні робочої сили?
  5. Назвіть і обґрунтуйте найпрогресивніший спосіб поєднання робочої сили із засобами виробництва.
  6. Назвіть різницю між неокласичною і кейнсіанською теоріями зайнятості в ринковій економіці. Обґрунтуйте свою позицію щодо цієї проблеми.
  7. Поясніть роль негнучких ставок заробітної плати в існуванні безробіття.
  8. Чисельність економічно активного населення країни поступово скорочується. Чи можливе за таких умов розширене відтворення робочої сили? Обґрунтуйте свій погляд.

Реферати до теми

1. Зайнятість робочої сили у системі суспільного відтворення.
2. Приховане безробіття в Україні: сутність і соціальні наслідки.
3. Шляхи формування раціональної і ефективної зайнятості в Україні.

Перелік посилань:

- основна [1-с.396-419; 5-с.336-358; 7-с.477-508; 8-с.299-312];
- додаткова [24, 28, 10, 11].

1.3.3 Фінансово-кредитна система в ринковій економіці

Питання до вивчення

1. Суть і функції фінансів.
2. Фінанси підприємств.
3. Загальнодержавні фінанси.
4. Структура доходів і витрат державного бюджету.
5. Роль банків в ринковій економіці.

Слово фінанси походить від середньовікового латинського терміну *finatio*, *financia*, який застосовувався в XIII-XIV ст. для позначення обов'язкової сплати грошей та строку сплати. Фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства.

Ключовими елементами визначення сутності фінансів та засад їх функціонування, яке полягає у постійному русі і кругообігу коштів, є характеристика фінансових відносин і фінансової діяльності.

В основі фінансової діяльності підприємств лежить здійснення витрат і формування доходів. Витрати забезпечуються за рахунок фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні підприємств. Підсумки фінансової діяльності відображаються у фінансових результатах – прибутках чи збитках. У такий спосіб формується ланцюг, що відображає механізм фінансової діяльності підприємств: фінансові ресурси → витрати → доходи → фінансові результати → збільшення (зменшення) фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси формуються за рахунок власних та зовнішніх джерел. Власні ресурси концентруються у статутному фонді.

За формами організації фінанси мають три рівні:

- фінанси загальнодержавні;
- фінанси підприємств і їх галузей;
- фінанси населення.

Фінанси держави і підприємств забезпечують виконання функцій державою і підприємством або керівництвом галузі.

Державні доходи – це грошові відносини, які складаються між державою, юридичними і фізичними особами в процесі вилучення і акумуляції частини вартості ВВП у загальнодержавному фонді метою їх подальшого використання, тобто для здійснення державою своїх функцій.

Об'єктом цих відносин є валовий внутрішній продукт.

Склад доходів Державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет на відповідний рік. Починаючи з 2000 року Державний бюджет поділено на дві складові частини: загальний фонд і спеціальний фонд.

Видатки бюджету – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Витрати бюджету – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

Державні видатки визначаються соціально-економічною моделлю, функціями та економічним станом держави.

Видаткову частину Державного бюджету теж поділено на дві складові: видатки загального фонду та видатки спеціального фонду.

У загальному вигляді інституціональну структуру банківської системи можна представити таким чином:

- центральний банк;
- комерційні банки;
- спеціалізовані банківські установи (іпотечні, зовнішньоторговельні, ощадні банки тощо);
- небанківські фінансово-кредитні установи (страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії і т. ін.).

Центральний банк – це державна установа, яка є головною ланкою кредитної системи. Його ще називають банком банків. Головне завдання центрального банку – управління емісійною, розрахунковою та кредитною діяльністю.

Нові категорії і поняття:

Фінанси – система грошових відносин держави, за допомогою яких вона здійснює розподіл ВВП і національного доходу для утворення і використання грошових фондів на розширене відтворення і задоволення інших потреб суспільства.

Фінансова система – сукупність законів, правил, норм, що регулюють фінансову діяльність і фінансові відносини держави (грошова система, система фінансових установ).

Державні фінанси – функціонують на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях і включають бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит, фінанси державних і муніципальних підприємств.

Фінанси підприємств і організацій – система грошових відносин, що виникають в ході його господарської діяльності в процесі формування його власного капіталу, розподілу і перерозподілу виручки і прибутку, формування і використання фондів грошових коштів.

Фінанси населення – грошові фонди, що формуються у жителів країни з доходів, отриманих від трудової, господарської та іншої діяльності, або із спадщини.

Фінанси громадських організацій -

Державний бюджет – сукупність фінансово-економічних відносин, які склалися в суспільстві в процесі формування, розподілу та використання фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування.

Дохід держави – поняття "дохід" стосовно держави в цілому - це національний дохід. Джерелом його утворення є сплачені податки, платежі, відрахування, рента, що надходять у державну скарбницю.

Видатки державного бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів передбачених відповідним бюджетом за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків бюджету над доходами.

Податки – обов'язкові платежі, що їх стягують центральні і місцеві органи державної влади з фізичних і юридичних осіб, і кошти від яких надходять у державний та місцеві бюджети. Вони відіграють важливу роль у регулюванні економічних процесів країни. Величина податкових ставок закріплюється, як правило, у законодавчому порядку.

Кредит – передання у користування на певний строк товарів, грошей з умовою їх повернення.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Назвіть умови, за яких грошові відносини можуть перетворюватися на фінансові.
2. Сформулюйте визначення фінансів підприємств. Назвіть джерела та склад фінансових ресурсів підприємств.
3. Дайте характеристику функцій фінансів.
4. Охарактеризуйте поняття грошових коштів, грошових фондів і фінансових ресурсів.
5. Що включається в поняття "організація фінансів підприємства" та "фінансова діяльність"?
6. Як галузева специфіка та форми власності впливають на особливості організації фінансів підприємств?
7. Розкрийте зміст фінансової роботи на підприємстві. Розкрийте зміст і завдання управління фінансами підприємства.
8. Розкрийте зміст фінансового механізму та його структуру на підприємстві.
9. Класифікація доходів Державного бюджету України. Державні витрати, їх якісна характеристика та чинники, що визначають структуру.
10. Характеристика державного фінансування соціального розвитку і можливості його поліпшення.
11. Економічна сутність і призначення державного бюджету.
12. Охарактеризуйте структуру банківської системи. Визначте основні функції НБУ.

Перелік посилань:

- основна [1-с.422-439, с.442-456; 2-с.405-414; 3-с.360-367, с.387-404; 4-с.278-288, с.353-367; 7-с.434-477];
- додаткова [14, 17, 26, 28].

1.3.4 Економічні функції держави в умовах ринкової економіки

Питання до вивчення

1. Економічні функції держави. Форми і методи регулювання економіки.
2. Податки та фіскальна політика держави.
3. Монетарна політика держави.
4. Зовнішньо – економічна політика держави.
5. Соціальний захист населення в умовах ринку. Показники рівня життя населення.

Мета вивчення теми полягає в тому, щоб з'ясувати сутність поняття держава на основі вивчення її основних економічних функцій та відповідних інструментів.

Економічна діяльність держави реалізується у сукупності конкретних її видів, тобто функцій, що класифікуються за певними ознаками, видами і цілями діяльності, джерелами фінансування, характером заходів (економічні, адміністративні, стимулюючі, обмежувальні, національні тощо), за обсягом та розподілом діяльності (вся економіка або певна її сфера, довго- та короткострокові) тощо.

Основні економічні функції держави у розвинутих країнах: забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, що сприяють ефективному функціонуванню ринкової системи; захист конкуренції; перерозподіл доходу та національного багатства; коригування розподілу ресурсів для зміни структури національного виробництва; стабілізація економіки, тобто стимулювання економічного розвитку; контроль за рівнем зайнятості та інфляції; виправлення вад ринкової системи.

На макроекономічному рівні економічні функції держави становлять:

- 1) забезпечення правової бази та суспільної атмосфери для ефективного функціонування ринкової системи;
- 2) захист конкуренції;
- 3) перерозподіл доходу та національного багатства;
- 4) коригування розподілу ресурсів для зміни структури національного прибутку;
- 5) стабілізація економіки (економічного розвитку), контроль за рівнем зайнятості та інфляції;

б) усунення вад ринкової системи.

Податки – це обов'язкові платежі в бюджет, які здійснюють фізичні та юридичні особи. З допомогою податків забезпечується близько 90% надходжень в центральний державний бюджет і більше 70% в місцевий.

Податки сплачуються з моменту розпаду первіснообщинного ладу і виникнення держави, але їх розгалужена система сформувалася лише при капіталізмі.

Виділяють прямі і непрямі податки. Прямі поділяються на реальні та особисті. До реальних відносять податки на землю, будинки, промислові, торгові, банківські установи та грошовий капітал. До особистих – податки на доходи фізичних та юридичних осіб (подохідний, помайновий, із спадщини, дарів тощо). До непрямих зараховують митні, а також акцизи.

Монетарна, або кредитно-грошова політика – це діяльність керівних кредитно-грошових установ, спрямована на протидію циклічним тенденціям у функціонуванні банкової системи шляхом регулювання розмірів емісії грошей і величини та структури грошової маси. Її мета - допомогти економіці в досягненні загального рівня виробництва, який характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Скерована на збільшення грошей під час спаду ділової активності та її обмеження під час інфляції, щоб стримати видатки.

Основними інструментами монетарної політики є:

1) операції центральних банків на відкритому ринку (купівля-продаж державних облігацій комерційним банкам та населенню); при цьому купівля цінних паперів збільшує резерви комерційних банків, продаж зменшує;

2) зміна норми обов'язкових резервів. Зменшення резервної норми збільшує можливість кредитування з боку комерційних банків та створення ними нових грошей, а збільшення резервної норми навпаки;

3) зміна облікової ставки. Підвищення облікової ставки процента, за яким комерційні банки отримують кредит, знижує інтерес до позик центрального банку і таким чином обмежує пропозицію грошей, і навпаки.

Додатковими засобами вибіркового контролю є гранична маржа, тобто мінімальний процент початкового внеску при купівлі акцій для запобігання спекуляції акціями або для пожвавлення ринку; регулювання розмірів споживчого кредиту і “агітаційна” робота з комерційними банками по недопущенню надмірного збільшення або скорочення кредиту.

Практично усі країни світу взаємодіють одна з одною в політичній, правовій, економічній сферах. Особливого значення набуває зовнішньоекономічна політика держави. Вона включає зовнішню торгівлю, оборот послуг, капітал, виплат та інші господарські відносини із зарубіжними країнами та їх окремими регіонами.

Ключова роль у зовнішньоекономічній діяльності країни належить зовнішній торгівлі, яка являє собою торгівлю між країнами, одну з основних форм економічних зв'язків між ними.

В умовах трансформації економіки України – переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, розвитку конкуренції й підприємництва, гостро постала проблема соціального захисту населення. Створення ринкової економіки супроводжується стрімким розшаруванням суспільства за матеріальним, соціальним статусами. Перед державою постала проблема забезпечення і підтримки малозабезпечених прошарків населення.

Актуальність даної теми в тому, що однією з функцій держави є недопущення зростання соціальної напруги з приводу майнової нерівності, передбачення й фінансування негативних проявів ринку для громадян (безробіття, втрата працездатності), створення ефективної пенсійної системи.

Відмінності в рівні доходів на душу населення або на одного зайнятого називається диференціацією доходів. Нерівність доходів характерна для всіх економічних систем.

Нові категорії і поняття:

Державне регулювання – форма цілеспрямованої політики та реальних дій держави, визначення політичних, правових та фінансово-економічних важелів щодо забезпечення розвитку підприємництва, підтримки суб'єктів і об'єктів підприємницької діяльності, забезпечення чи підтримки функціонування в їх заданому режимі.

Темп зростання – відношення величини поточного економічного показника до його значення в попередньому періоді, що приймається за базу відрахунку. Вимірюється у відносних величинах або процентах.

Темп інфляції – відношення загального рівня цін поточного часу до його значення в попередньому (базовому) періоді. Визначається у процентах за місяць, квартал, рік.

Рівень безробіття – показник, який характеризує стан ділової активності. Визначається відношенням кількості безробітних до загального числа зайнятих у господарстві.

Економічна криза – складний, загострений стан економіки країни. Характеризується скороченням виробництва, розладом грошових і кредитних відносин, інфляцією, банкрутством промислових, торговельних та інших фірм і підприємств, банківської системи, зростанням безробіття, різким зниженням життєвого рівня основних категорій населення.

Крива Лаффера – крива, що характеризує у графічному зображенні залежність обсягу державних доходів від середнього рівня податкових ставок у країні. Ілюструє наявність оптимального рівня оподаткування, за якого державні доходи досягають свого максимуму.

Державний сектор - сукупність форм присутності та участі держави у виробництві, розподілі, обміні й споживанні.

Економічні функції держави - форми економічної діяльності і політичних заходів держави, які так чи інакше впливають на фундаментальні економічні процеси суспільства.

Об'єкти державного регулювання економіки - сфери, галузі економіки, а також ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або можуть бути вирішені у віддаленому майбутньому, тоді як їх вирішення конче потрібно для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Викладіть концепції різних шкіл про роль держави в економіці та реалізацію її функцій.
2. Визначте основні причини, які формують державу як суб'єкт господарювання.
3. Розкрийте вади ринкового саморегулювання та обґрунтуйте причини необхідності економічного втручання держави.
4. Проаналізуйте, чому держава обирає пріоритетні сфери державного втручання в економіку. Назвіть ці сфери.
5. Викладіть особливості державного впливу на економіку в сучасних умовах України.
6. Проаналізуйте основні інструменти державного регулювання економіки.
7. Розкрийте зміст основних засобів державного регулювання економіки.

8. Чому найважливішою функцією держави є стабілізація ринкової економіки? Викладіть своє розуміння стабілізації економіки.
9. Дайте змістовну характеристику основних моделей державного регулювання та їх застосування в окремих країнах.
10. Визначте основну мету державного регулювання та основні напрями діяльності держави, що забезпечують реалізацію основної мети.

Реферати до теми

1. Основні недоліки ринкового саморегулювання та напрями їх подолання в економічній системі.
2. Методи та інструменти реалізації державної економічної політики.
3. Роздержавлення та еволюція економічних функцій держави.

Перелік посилань:

- основна [1-с.459-521; 3-с.347-360; 4-с.435-449; 5-с.263-280; 7-с.190-212, с.508-520; 8-с.196-212];
- додаткова [28, 21, 18, 11, 24, 29].

1.3.5 Інтернаціоналізація господарського життя та світовий ринок

Питання до вивчення

1. Світове господарство: поняття та основні етапи розвитку.
2. Транснаціональні корпорації в світовому господарстві.
3. Міжнародні економічні організації.
4. Міжнародний фінансовий ринок.

Починаючи вивчення даної теми, передусім треба зрозуміти, що однією з основних закономірностей розвитку сучасного суспільно-історичного процесу є інтернаціоналізація економічних відносин, посилення економічної єдності та взаємозалежності світу. Саме на цьому ґрунті формується структурно цілісна система світового господарства.

Як економічна категорія світове господарство – це сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.

Студентам рекомендується дослідити основні віхи у розвитку світового господарства, а саме: виникнення міжнародних монополій, територіальний поділ світу і утворення колоніальних імперій, виникнення соціалістичної системи, розпад колоніальної системи і поява на світовій арені великої

кількості молодих незалежних держав. На особливу увагу заслуговує сучасний етап, який характеризується глобальною економічною єдністю, за умов науково-технічної революції, посилення взаємозалежності країн світу, радикальної перебудови соціально-економічних відносин у колишньому соціалістичному таборі, піднесення ролі регіональних інтеграційних угруповань.

Нарешті, розглядаючи інтернаціоналізацію, слід зазначити, що її ключовою сучасною тенденцією є транснаціоналізація. Вона являє собою процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій транснаціональних корпорацій (ТНК).

ТНК – це національні монополії з закордонними активами. Їх виробнича та торговельно-збутова діяльність виходить далеко за межі однієї держави.

Звертаємо увагу, що ТНК є, з одного боку, наслідком, з іншого причиною зростання міжнародної концентрації виробництва, а отже, і розгортання процесу інтернаціоналізації. Сьогодні вони є найдинамічнішим структурним елементом світової економіки. За своєю мобільністю, здатністю до трансформації зв'язків та організаційних структур, швидкістю реакції на вимоги науково-технічної революції ТНК набагато перевершують національні та регіональні форми господарських утворень.

Обов'язковим елементом дослідження міжнародної економічної інтеграції є аналіз її основних форм. До них належать: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі і митний союз, спільний ринок, економічний і політичний союзи. Сьогодні у світі сформувалося близько 30 інтеграційних угруповань різного типу. Найбільш відомими та масштабними серед них є: Європейський Союз (ЄС); Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та ін.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн-засновників цих організацій. Їх основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До світових міжнародних фінансових інституцій належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою. До них належать: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Міжнародний фінансовий ринок виник у середині ХХ ст. Його головне призначення полягає в тому, аби за допомогою акумуляції вільних фінансових ресурсів у деяких країнах забезпечити між ними їх перерозподіл для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу.

Нині міжнародні фінансові ринки – це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів. Вони сформувались на основі розвитку міжнародних економічних

відносин. З функціонального погляду – це система акумуляції і перерозподілу світових фінансових потоків з метою безперервного і рентабельного відтворення. З інституційного погляду – це сукупність банків, спеціалізованих фінансово-кредитних установ, фондових бірж, через які здійснюється рух світових фінансових потоків. У результаті конкуренції сформувались світові фінансові центри: Нью-Йорк, Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Сінгапур та ін. Новим світовим фінансовим центром після Другої світової війни став Токіо.

Поява фінансових центрів на периферії світового господарства, таких як Багамські Острови, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Панама, Бахрейн та ін. обумовлена нижчими податками й операційними витратами, незначним державним втручанням, ліберальним валютним законодавством. Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами в іноземній для даної країни валюті, дістали назву фінансових центрів «офшор». Такі фінансові центри слугують також податковим сховищем, оскільки операції на них не оподатковуються місцевими податками і вільні від валютних обмежень.

Міжнародний фінансовий ринок має три складові: міжнародний ринок грошей (валютний ринок); міжнародний ринок кредитних ресурсів, міжнародний ринок цінних паперів.

Нові категорії і поняття:

Світове господарство – сукупність національних господарств, які беруть участь у міжнародному поділі праці і пов'язані між собою системою міжнародних економічних відносин.

Міжнародний поділ праці – процес відособлення різних видів трудової діяльності на міжнародному рівні, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, складаючи об'єктивну основу міжнародного обміну товарами, послугами та результатами інших видів діяльності.

Транснаціональні корпорації – національні монополії з закордонними активами. Їх виробнича та торговельно-збутова діяльність виходить далеко за межі однієї держави.

Міжнародні економічні відносини – являють собою, з одного боку, головну, найбільш динамічну та масштабну складову частину цілісної системи міжнародних відносин, а з іншого — систему економічних відносин, що виникають між суб'єктами з різних країн з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання споживчих благ.

Світовий ринок - сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, що базуються на міжнародному поділі праці та інших факторів виробництва.

Світова ціна – грошовий вираз інтернаціональної (міжнародної) вартості товару, що реалізується на світовому ринку. Практично виступає як усереднена ціна найважливіших продавців і покупців певного товару або як ціна основних центрів міжнародної торгівлі, яка встановлюється залежно від кон'юнктури світового ринку під час здійснення великомасштабних і регулярних угод у вільно конвертованій валюті.

Демпінг (від англ. dumping- скидання) – продаж товарів монополіями, компаніями, великими фірмами за штучно заниженими, пільговими, "заохочувальними" цінами, які часом можуть бути нижчими від собівартості з метою завоювання чи закріплення на товарних і регіональних ринках. Продаж товарів на експорт за граничними демпінговими цінами сприяє витісненню конкурентів та завоюванню зовнішніх ринків.

Торговий баланс – співвідношення вартості експорту та імпорту товарів країни за певний проміжок часу. Якщо вартість експорту перевищує вартість імпорту, то він є активним, а при зворотному співвідношенні - пасивним.

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Охарактеризуйте чинники, які справили вплив на високі темпи зростання міжнародної торгівлі в 90-ті рр. ХХ ст.
2. Охарактеризуйте динаміку та географічний розподіл світового ринку послуг. Поясніть, чому промислові розвинуті країни є основними експортерами послуг у міжнародній торгівлі?
3. Поясніть зміст і значення протекціонізму і політики вільної торгівлі за сучасних умов. Якому з цих двох типів, на вашу думку, повинна віддавати перевагу Україна?
4. Поясніть, у чому особливість прямого іноземного інвестування і які його основні типи. Визначте основні напрями залучення прямих іноземних інвестицій в Україну.
5. Опишіть історію становлення міжнародної валютної системи і визначте головні засади її сучасного функціонування.
6. Поясніть поняття «конвертована валюта». Перелічіть види конвертованості та чинники, що її визначають.
7. Обґрунтуйте причини створення міжнародних фінансово-кредитних організацій та покажіть специфіку їх цілей.
8. Якими об'єктивними чинниками зумовлюються зростання масштабів та інтенсивність сучасних міжнародних міграційних потоків?
9. Охарактеризуйте основні форми міжнародної трудової міграції та їх особливості.

Реферати до теми

1. Основні складові та напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
2. Еволюція та сучасні форми світових фінансових центрів.
3. Передумови інтеграції України в міжнародний обмін трудовими ресурсами.

Перелік посилань:

- основна [1-с.497-521; 4-с.449-454; 5-с.444-464; 6-с.627-660; 7-с.520-555];
- додаткова [26, 30, 11, 1].

1.3.6 Глобалізація фінансів та світогосподарських зв'язків

Питання до вивчення

1. Міжнародні фінансові потоки.
2. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.
3. Валютні ринки та їх структура.

Розпочати вивчення даної теми слід із з'ясування процесів глобалізації, що визначають розвиток людства в останній чверті ХХ ст., стають постійно діючим чинником і внутрішнього, і міжнародного економічного життя. Суть вивозу капіталу, як відомо, полягає в тому, що за кордон переноситься уже не акт реалізації прибутку, що включений в ціну експортних товарів, а власне процес його створення.

З позиції політекономічного підходу – це переміщення відносно надлишкового капіталу за межі державних кордонів з метою отримання прибутку за рахунок використання виробничих, матеріальних і трудових ресурсів країни, куди ввозиться капітал. За такого підходу ринок уже не суб'єкт, а об'єкт, засіб досягнення певних цілей, в тому числі політичних на національному, регіональному і міжнародному рівнях.

Вказані підходи обумовлюють і різне трактування даної категорії. Сьогодні в економічній літературі цей процес визначається як:

- ◆ рух капіталу;
- ◆ вивіз капіталу;
- ◆ переливання капіталу;
- ◆ міграція капіталу.

У той же час це не що інше, як форми однієї і тієї ж категорії, з дещо відмінним семантичним забарвленням. А суть категорії у кожному з варіантів полягає у вилученні частини матеріальних або фінансових ресурсів з обігу однієї країни і включення їх у виробничий процес іншої. Таким чином, якщо при продажі експортних товарів іде одноразова реалізація прибутку, то при експорті капіталу прибуток привласнюється до тих пір, доки капітал знаходиться у власності його експортера.

Поки національні гроші виконують свої функції в межах держави, вони залишаються національними грошовими одиницями. Коли вони в силу ряду причин виходять за національні кордони, вони набувають певної якості – стають міжнародною валютою. Терміном «міжнародна валюта» називаються:

- ◆ національна грошова одиниця;
- ◆ грошові знаки іноземних держав;
- ◆ міжнародні облікові грошові одиниці (СДР, перевідний карбованець, ЕКЮ, ЄВРО).

Прийнято розрізняти міжнародну торгівлю та міжнародну резервну валюту.

Міжнародна торгова валюта використовується як засіб здійснення експортно-імпорتنих операцій. І Інша якість, яку набувають світові гроші в процесі їх функціонування – це їх статус резервної валюти. Визначальна функція міжнародної резервної валюти – створення державних валютних резервів, головним чином, для забезпечення стабільності національної валюти шляхом інтервенції на внутрішньому та міжнародному ринках.

На світовому валютному ринку існує своя внутрішня ієрархія. Три центри (Лондон, Нью-Йорк і Токіо) далеко випереджають інші валютні ринки за масштабами операцій.

Нові категорії і поняття:

Глобалізація світової економіки – складна, багатоаспектна проблема, за якою приховується безліч явищ та процесів, а також проблем, котрі зачіпають усе людство і які прийнято називати глобальними проблемами сучасності.

Глобалістика - самостійна галузь знань про найзагальніші, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації.

Глобальні проблеми - всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу.

Міжнародний рух капіталу – це переміщення відносно надлишкового капіталу за межі державних кордонів з метою отримання прибутку за рахунок використання виробничих, матеріальних і трудових ресурсів країни, куди ввозиться капітал.

Біржовий обіг означає купівлю-продаж цінних паперів на біржі.

Позабіржовий обіг означає купівлю-продаж паперів поза стінами біржі шляхом погодження умов купівлі-продажу між продавцями і покупцями.

Незалежне "плавання" - передбачає мінімальне втручання центральних банків.

Кероване "плавання" - суттєве втручання центральних банків при встановленні курсів.

Спільне "плавання" - притаманне інтеграційним об'єднанням, зокрема країнам-членам ЄС.

Номінальний курс - це конкретна «ціна», за якою здійснюється обмін однієї валюти на іншу.

Реальний курс - це номінальний курс, помножений на співвідношення цін у двох країнах.

Курс продавця - це курс, за яким продається іноземна валюта за національну, а **курс покупця** - це курс, за яким купується іноземна валюта за національну.

Акредитивна форма розрахунків – це безготівкові розрахунки між покупцем і продавцем за товарно-матеріальні цінності та послуги за допомогою грошового документу - акредитив.

Акредитив - доручення банку здійснити на прохання клієнта оплату документів на користь експортера за умови виконання ним певних обов'язків

Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Обґрунтуйте характер виникнення глобальних проблем. Що означає термін «глобалістика»?
2. Дайте визначення глобальних проблем. Якими спільними рисами вони характеризуються?
3. Наведіть класифікацію глобальних проблем. Які з даних проблем, на вашу думку, є пріоритетними?
4. У чому, на вашу думку, полягає небезпека глобальних проблем для розвитку людства? Наведіть конкретні приклади загострення глобальних проблем та їх негативного впливу на життєдіяльність суспільства.
5. Яким чином вирішуються проблеми міжнародного стимулювання охорони навколишнього природного середовища?
6. Що ви знаєте про природоохоронну діяльність ООН та її установ? В яких спільних проектах і програмах бере участь Україна?
7. Назвіть основні риси сучасної міграції капіталів.
8. Що являють собою валютні ринки світу і які основні напрямки здійснення валютної політики на них?
9. Які основні чинники впливають на глобальну продовольчу проблему? Назвіть основні шляхи її розв'язання.
10. Охарактеризуйте особливості прояву глобальної ресурсно-енергетичної проблеми в Україні.

Реферати до теми

1. Сутність та головні етапи економічної глобалізації.
2. Основні напрями міжнародного економічного співробітництва в галузі екології.
3. Україна в контексті глобальних проблем видобутку та споживання природних ресурсів.

Перелік посилань:

- основна [1-с.525-551; 2-с.491-503; 3-с.421-435; 4-с.477-485; 5-с.469-485, 6-с.660-686; 7-с.555-576];
- додаткова [31, 28, 29, 10, 7].

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ (ЗАЛІКУ)

1. Виникнення та розвиток економічної теорії. Предмет економічної теорії
2. Методи вивчення дисципліни.
3. Економічні закони і категорії
4. Функції економічної теорії.
5. Економічні потреби суспільства, їхня сутність та структура
6. Економічний закон зростання потреб
7. Економічні інтереси: сутність, суб'єкти та класифікація
8. Взаємодія потреб та інтересів
9. Підходи до визначення критеріїв суспільно-економічного прогресу.
10. Економічна система суспільства.
11. Типи економічних систем.
12. Типи і форми власності.
13. Еволюція суспільного виробництва.
14. Фактори суспільного виробництва
15. Виробничі ресурси та ефективність їх використання.
16. Форми організації суспільного виробництва
17. Виникнення товарного виробництва. Економічні основи функціонування командно-адміністративної системи.
18. Товар і його властивості.
19. Закон вартості. Проблеми визначення вартості товару.
20. Виникнення, суть і функції грошей.
21. Закони грошового обігу. Форми грошей, їх суть.
22. Грошова система, її структурні елементи й основні типи.
23. Суть, причини і соціально-економічні наслідки інфляції.
24. Грошові реформи: їх суть і спрямування.
25. Суть, функції та механізм ринку.
26. Закон попиту та пропозиції. Ринкові ціни.
27. Еластичність попиту та пропозиції.
28. Організаційно-технічна, фінансово-кредитна, інформаційно-дослідницька інфраструктура ринку.
29. Значення конкуренції в ринковій економіці.
30. Типи конкуренції. Досконала і недосконала конкуренція.
31. Основні форми монополістичних об'єднань.
32. Антимонопольна практика і антимонопольне законодавство
33. Поняття підприємництва. Теорія підприємництва
34. Сучасний підхід до визначення підприємництва
35. Виробнича, посередницька, комерційна, фінансово-кредитна підприємницька діяльність.
36. Види малих підприємств, характер їх діяльності і розподіл доходів
37. Капітал як економічна категорія
38. Фонди підприємства, їх структура та кругообіг

39. Витрати підприємства.
40. Собівартість продукції
41. Сутність прибутку та доходу підприємства.
42. Аграрні відносини: форми власності на землю, рентні відносини
43. Види земельної ренти та принципи її формування.
44. Оцінка вартості землі. Напрями реформування аграрного сектору економіки України
45. Сутність, види і джерела формування доходів. Номінальні та реальні доходи.
46. Принципи та форми розподілу необхідного продукту.
47. Форми заробітної плати.
48. Суспільні фонди споживання
49. Індивідуальне та суспільне відтворення. Екстенсивний та інтенсивний типи відтворення.
50. Відтворення і соціально-економічний прогрес. Основні пропорції відтворення.
51. Нагромадження й споживання.
52. Економічний цикл і його фази. Теорія “довгих хвиль”.
53. Відтворення робочої сили.
54. Специфіка формування вартості робочої сили в умовах НТР.
55. Безробіття: суть, причини і форми. Засоби ліквідації безробіття.
56. Законодавство України про соціальний захист
57. Суть і функції фінансів.
58. Фінанси підприємств.
59. Загальнодержавні фінанси.
60. Структура доходів і витрат державного бюджету.
61. Роль банків в ринковій економіці.
62. Економічні функції держави. Форми і методи регулювання економіки.
63. Податки та фіскальна політика держави.
64. Монетарна політика держави.
65. Зовнішньо – економічна політика держави.
66. Соціальний захист населення в умовах ринку. Показники рівня життя населення.
67. Світове господарство: поняття та основні етапи розвитку.
68. Транснаціональні корпорації в світовому господарстві.
69. Міжнародні економічні організації.
70. Міжнародний фінансовий ринок
71. Міжнародні фінансові потоки.
72. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.
73. Валютні ринки та їх структура.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

Основна література:

1. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615с. – (Вища освіта ХХІ століття).
2. Кулішов В. В. Основи економічної теорії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: «Магнолія Плюс»; видавець СПД ФО «В. М. Піча» 2005. – 516с.
3. Основи економічної теорії: Навчальний посібник / За заг. ред. П.В.Круша, В.І.Депутат, С.О. Тульчинської. – К.: Каравела,2007. – 448с.
4. Економічна теорія/Під редакцією Предборського В.А. – К.: Кондор, 2003. – 492с.
5. Політична економія: Навч.посібник / К.Т. Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. Наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.:КНЕУ,2001. – 508с.
6. Економічна теорія. Посібник вищої школи (Воробйов Є.М., Грищенко А.А., Лісовицький В.М., Соколов В.М.) / Під загальною редакцією Воробйова Є.М. – Харків- Київ, 2001. – 704с.
7. Основи економічної теорії: Підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н.Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – 606с.
8. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. – К.: Вища школа, 1995. – 471с.
9. Задоя А.А., Петруня Ю.Э. Основи економіки: Учеб. пособие. – М.: Рыбари,2000.–479с.
- 10.Ніколенко Ю.В. Основи економічної теорії: Підручник.-3-тє вид.-К.: ЦУЛ, 2003.–540с.
11. Політична економія: Навч. посіб./За ред. П.Д.Тарасенка.–Донецьк: ДонНТУ, 2002. – 364 с.
- 12.Воробйов Є.М. Економічна теорія. Модульний курс: навчальний посібник. – Х.: Торсінг плюс, 2009. – 320с.
- 13.Економічна теорія. Навчальний посібник / Корецьких М.Х., Даций О.І., Кульнева Г.М. та ін.– К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256с.
- 14.Башнянін Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія. –К.: Ніка-Центр: Ельга, 2000.-528с.
- 15.Маркс К. Капітал.-Т.1 // Маркс К.,Енгельс Ф. Твори.-Т.23.
- 16.Самуельсон П. Економіка: Підручник.-Л.:Світ, 1993.-496с.
- 17.Богиня Д.П., Грішнова О.А.Основи економічної праці:Навч.посіб.-2-ге вид.-К.:Знання-Прес,2001.–314 с.
- 18.Экономическая энциклопедия / Гл. ред. Л.Д. Абалкин. – М.: ОАО «Экономика», 1999. –1055с.
- 19.Чухно А.А.Постіндустріальна економіка:теорія,практика та їх значення для України.– К.: Лотос, 2003.-632с.
- 20.Мочерний С.В.Економічна теорія.–К.:Академія,1999.-479с.

21. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 11-го англ. изд. - К.: Хагар-Демос, 1993. - 672с.
22. Онищенко А. Особенности современных земельных отношений в Украине // Экономика Украины. - 2001. - 402с.
23. Гальчинський А. Теорія грошей. - К.: Основи, 1998. - 792с.

Додаткова література:

1. Ватаманюк Г.В., Панчишин С.М. та ін. Економічна теорія: макро та мікроекономіка: Навч. посіб. - К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. - 606с.
2. Гальчинський А., Єщенко П., Палкін Ю. Основи економічної теорії: Підручник. - К.: Вища школа, 1999. - 413с.
3. Бем-Баверк. Основы теории ценности хозяйственных благ. - М., 1992. - 376с.
4. Гриценко А. Еволюція вартості. // Экономика Украины. - 2001. - №5, с. 34-37.
5. Маршалл А. Принципы политической экономии. - М.: Экономика, 1992. - 258с.
6. Павлушенко М. Модернізація вартості товару. // Экономика Украины. - 2001. - №2, с. 17-21
7. Базилевич В.Д. Макроекономіка: Навч. посіб. - К., 1995. - 572с.
8. Экономика: Учебник / под ред. А.С. Булатова. - Н.: БЕК, 1999. - 816с.
9. Базилевич В., Лук'янов В., Писаренко Н., Квіцинська Н. Мікроекономіка: Опорний конспект лекцій. - К.: Четверта хвиля, 1997. - 208с.
10. Сизоненко В. Підприємництво: Підручник. - К.: Вікар, 1999. - 435с.
11. Мочерний С.В. Економічна теорія. - К.: Академія, 1999. - 479с.
12. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 11-го англ. изд. - К.: Хагар-Демос, 1993. - 672с.
13. Онищенко А. Особенности современных земельных отношений в Украине // Экономика Украины. - 2001. - 402с.
14. Гальчинський А. Теорія грошей. - К.: Основи, 1998. - 792с.
15. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. - М., 1999. - 264с.
16. Білорус О.Г. Глобалізація і національна стратегія України: Наук.-метод. вид. - К., 2001. - 386с.
17. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. - К.: Логос, 1999.
18. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: Пер. з англ. - К. - 586с.